

БӨЙӨК ТӨРКИ ТЕЛЕБЕЗ

Бөйөк төрки, туған телем,
Ни бар һинән бөйөгөрәк?!
Был донъяла йәшәү өсөн,
Кемлегеңде белеү кәрәк!

1074 йылда үзенең үлемһез хезмәтен – төрки телдәр һүзлеген (Диван Лөгәт әт-Түрк) язып калдырған бөйөк бабабыз Мәхмүт Кашғаризың атаһы Хөсәйен Көнсығыш Кафказдағы үсәргән-башкорттарзың Бүре-әсә-ил (Берсилия) тигән дәүләтенең баш калаһы Бүре-әсә-ханда (Барсханда йәки Барсғанда) тыуғанлыктан, уны бөгөнгө үсәргәндәрзең кан-кәрзәш бабаһы һанайым. Бүре-әсә-ил (Берсилия) тураһында бер килке мәғлүмәтте сайтымдағы “Хазарзар һәм азарзар”, “Тарих: карталарза башкорттар” исемле хезмәттәремдән алырға мөмкин.

Тел белеме өлкәһеңдә бөтөн донъя күләмендәге бөйөктәрзән-бөйөк комарткыбыззың язылыу тарихы кулъязмалағы өстәлмәлә анык итеп әйтелгән: “Быны күсереп язузы Аллаһы Тәғәләнең тыңлаусан коло Мөхәммәт ибн Аби Бакр ибн Аби-л-Фатих ас-Сәви, һуңырак ад-Димашки – Аллаһы Тәғәлә кисерә күрһен уны! – алты йөз алтмыш дүртенсе йылдың егерме етенсе Шаввәлендә азнаның беренсе көнөңдә¹ китап авторының² кулъязма тексынан башкарзы.

Китапты төзөү дүрт йөз алтмыш дүртенсе йыл Жумади л-үлә айының беренсе көнөңдә³ башланған. Артабан карап сыккандпан, төзәтеүзәрзән һәм дүрт тапкыр мөхәррирләгәндән һуң, ул дүрт йөз алтмыш алтынсы йыл унынсы ай Жумади л-Әхыр азнаһының икенсе көнөңдә⁴ осланған”.

Аллаһы Тәғәлә был кулъязма-мөғжизәне баяғылар күсереп биргәнгә тиклем -- ике быуат, һәм 1915-1917 йылдарза Төркиәлә беренсе тапкыр нәшер ителгәнгә тиклем мең йыл буйына саңға әйләндертмәй һаклағаны, килтереп еткергәне өсөн шөкөрәна кылайык һәм урыссаға тәржемәлә бөйөк ғалимдың төрки телдәр тураһындағы ифрат мөһим иҫкәртмәһенә иғтибар итәйек: “Самым легким является наречие Уғуз, Самым правильным — у Йағмә, Тухсы и жителей долин рек Ила, Артиш, Йамар и Атил...” Цитатала “Туксы” тип аталғаны – кысқартылып әйтелмеш “Туксабасы” йәғни Туксаба бабаның токомдары үсәргәндәр, тигән һүз. Тимәк, хәзерге башкорт ырыуы Үсәргән һәм, ғөмүмән, Или, Иртыш, һамар һәм Изел буйзары төркизәрәнең һөйләше борондан ук төркизең “иң дөрөсө” йәғни төп төрки тел һаналған.

XX быуатта, ниһәйәт, Төркиәнең Мәзәниәт министрлығы “Диван”дың тулы факсимиләһен ташка баһтырып сығарғас, китғаның төрлө илдәрәндә уны ныклап өйрәнәү, тәржемәләү эштәре йәнләнә, әммә бик күп төрки халыктарзың ватаны СССР-за, унан һуң Рәсәй Федерацияһында ғына был йәһәттән кыл да кыбырзатмайзар (“ятбауыр” төркизәр мөлкәте булғанғамы?..). Шуға күрәләрме,

¹ Тимәк, 1266 йылдың 1 августында.

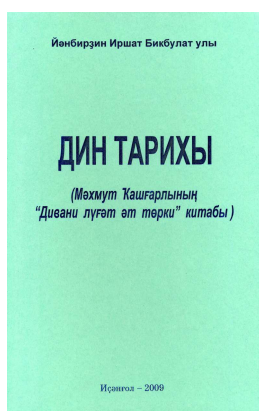
² Мәхмүт Кашғаризың.

³ Тимәк, 1072 йылдың 25 ғинуарында.

⁴ Тимәк, 1074 йылда.

ғалим исеме йөрөткән башкаларыбыз һымак, күстәнәстең Мәскәүзән килеп төшкәнән көтөп ятмайынса, Мәхмүт бабаның бөгөнгө кан-кәрзәше – Үсәргәндең белдекле һәм игелекле узаманы Йәнбирзин Иршат Бикбулат улы, Рәсәйзә беренсе булып, 2009 йылда хәзерге Үсәргәндең мәркәзе Иҫәнғолда 1433 битлек китап итеп баһтыртып сығарзы (фото). Мин был зур эштең Башкортостанда башкарылыуы менән ифрат ғорурланам.

Факсимиленең һәр битенә аңлатмалар бирелгән, баһма аһағында кызык һәм тәрән мәғәнәле кушымталар бар. Моғайын, быуындары катып калсаймаған йәш быуын ғалимдарыбыз араһынан бөйөк “Диван”ды тулыһынса туранан-тура ғәрәпсәнән башкортсаға тәржемә итеүсе лә табылыр. Милләттәшебез Иршат Йәнбирзиндең ошо кыйыу баһланғысы бар заһа! Шулай за бик үкенес: мәҙәниәтебез тарихында оло вакиға дәрәжәһендәге фәнни яңылык бик нақыс – 30 (утыз) ғына данала донъя күргәнлектән, зыялыларыбыздың күпселегенең йылы кулы аһтына барып кермәне, күптәребез белмәне лә күрмәне. Бәһле узамандарыбыз, нәширзәребез, хөкүмәтебез ошоға иғтибар итеп, тиражын етерлек күләмдә кабат ташка баһтыртыһа, бер безгә генә түгел, Рәсәйзәге бөтә төрки халыктар өсөн дә оло

вакиға, киммәтле кулланма булыр һәм комарткыны тулыһынса ғәрәпсәнән башкортсаға һ.б. кәрзәш телдәргә тәржемәләү йаға һалыныр ине. Ә урыс теленә килгәндә, китап Рәсәйзән ситтә -- үз аллы Қазақстан Республикаһының Алматы калаһында 2004 йылда нәшер кылынды. Бөтә төрки халыктардың аралашыу теленә әүерелгән урыссаға аузарыуы казак әзәбиәте классығы Мөхтәр Әүәзовтың Нидерландта йәшәүсә ейәнсәре Зифа-Алуа Әүәзова ханым еғәрле аткарып, хәләл ефете Роберт Эрмерс (индекстарзы төзөүсә) менән берлектә әзерләгән баһманы.

Донъя күләме әһәмиәтендәге шул тарихи вакиғаға инде – ете йыл, һәм мөхтәрәм Иршат Йәнбирзиндың да нәширлек игелегенә ике йыл үтә тороп та, башкорт ғалимдары шул йәһәттән һис кенә лә кыбырзамай – академиктарыбыз күп, белгестәребез һирәк... Шул сәбәпле әлегә фәкирегез, ойоуыбызға түзмәй, әсендә йәне булғандардың зитына тейеү, эшкә сәмләндереү өсөн, урысса текстағы боронғо бабабызған килгән, әммә бөгөнгөләй аңлашылған байтак һүззәребеззе, мәкәлдәребеззе, шиғри дастандарыбызған өзөктәрзе әзәби телебезгә тиңләп күрһәттем. Ул өлгөләр, хәзерге төрки телдәрзәгегә сағыштырып караһақ, барыһынан дә бигерәк башкорт теленә хастыр. Шул ғәжәйеб тамашаны бабабыз Мәхмүт Кашғарызың үз кереш һүзенән баһлаһақ хәйерле булыр (катар-катар тәржемәнән бизәрләп, Әүәзованың урыссаһын килтерәм).

Предисловие автора

Хвала /с. 2/ Аллаху, Щедрому на милость и прекрасные благодеяния, Ниспославшему Жибрийла Мухаммаду для раскрытия и толкования Откровения с

разъяснением дозволенного и запретного, чтобы он встал на Путь, подняв путеводный светоч во времена, когда самый здоровый был болен, а красноречивейший — нем, да благословит Аллах его и его ближних благороднейшего происхождения и дарует им мир! Ну а далее сказал раб божий Махмуд ибн ал-Хусайн ибн Мухаммад: Когда я увидел, что Аллах Всевышний вознес светило Судьбы к созвездиям тюрок,

небесам указал возвращаться вокруг их царства,
назвал их *ат-турк* и наделил могуществом,
сделал Правителями Века и вложил им в руки бразды Избранного народа,
возвысил над [остальными] людьми и направил к истине,
усилил тех, кто был к ним близок и проявлял преданность, — получив от них желанное и избежав позора рабской толпы, — [я понял, что] каждому разумному следует стремиться к их вершинам и остерегаться падения их стрел.

Самый лучший путь к ним — разговор на их языке, манящий слух и делеющий их сердца. Когда недруг, избегая вражды, обращается к ним, они охраняют его от врагов. Тогда, в поисках добра, к ним устремляются и другие.

Я слышал от благонадежного Эмира Бухарского, а также от другого имама, живущего в Нишапуре, что посланник Аллаха — да благословит его Аллах и да приветствует! — говоря о свойствах нынешних дней, о сумятице, присущей концу эпохи, и /с. 3/ выступлении тюрок-огузов, сказал: „Учите язык тюрок, так как их правление будет длительным

[туваль]“, с у после т. Если этот хадис достоверен, — а ответственность лежит на тех двоих, — его необходимо изучать, а если и не достоверен, его требует разум.

Я прошел их города и степи, узнал их наречия и стихи: Туркиййя, Туркманиййя — °Уғзиййя, Чикилиййя, Йағма°иййя, Киркизиййя.

Из их числа я один из самых красноречивых и ясных в изложении, образованнейший, благороднейший по происхождению и наиболее ловкий в метании копья. Наречия всех племен усвоены мной в совершенстве и изложены изящной чередой.

Я написал свою Книгу, прося помощи у Аллаха Всевышнего, и назвал ее *Диван Лугат ат-Турк* [Свод тюркских наречий] с тем, чтобы она стала Вечным Памятником и Непреходящей Ценностью, я посвятил ее [продолжателю рода] святых и пророков, имамов, хашимидов и аббасидов, нашему Господину и Покровителю °Абу-л-Касиму °Абдаллаху ибн Мухаммаду ал-Муктадй би-°Амриллах, Эмиру Правоверных, Халифу Властелина миров, — да продлит Аллах его пребывание в вечной и непреходящей славе и его счастливую и благую жизнь!

Да укрепит основы его власти славой так, чтобы былое величие продлилось при его дворе!

Да возвысит силу его доводов такими доблестями, чтобы люди черпали жизнь из его щедрой ладони:

удачей, спутницей счастливой звезды,
решимостью, бьющей в цель,
другом, познанным в славной победе,

неприятелем, укрощенным силой!

Пусть не покидают мусульман его тень, красота, сила, расположение и величие!

Я составил ее в соответствии с последовательностью букв, входящих в /с. 4/ слова, украсив мудрыми высказываниями, саджем, пословицами, стихами, раджазом и прозой, разровняв их кочки и заполнив лакуны. Я посвятил ей долгие годы труда, расставляя все слова по подобающим местам и освобождая их от неясности, чтобы всякий ищущий мог найти их в соответствующем месте, а пытливым — наблюдать в употреблении.

Весь этот язык я представил в восьми Книгах.

Первая из них — Книга слов, начинающихся с хамзы [*китаб ал-хамз*], которую мы изложили» видя предзнаменование в написании Имени Аллаха Всевышнего¹.

Вторая — Книга правильных слов [*китаб ас-салим*].

Третья — Книга удвоенных [*китаб ал-муза^ааф*].

Четвертая — Книга слов, подобных правильным [*китаб ал-ми^сэл*].

Пятая — Книга слов со средним слабым [*китаб зават а^с-^сал^эса*].

Шестая — Книга слов с последним слабым [*китаб зав^эт ал-арба^а*].

Седьмая — Книга назальных слов [*китаб ал-^гунна*].

Восьмая — Книга слов, содержащих два слитных неогласованных согласных [*китаб ал-чам^ббайн ас-с^акинайн*].

Каждую из этих Книг я разделил на две части, именную и глагольную, на первое место поставив имена, затем — глаголы, подразделяя их далее по порядку — первые в начале [и т. д.]. Названия этих Книг и разделов я позаимствовал из арабского как термины, знакомые людям. Вначале, желая показать, что тюркские наречия идут наравне с арабским языком, подобно двум коням на скачках, я намеревался построить этот труд так же, как ал-Халил /с. 5/ построил *Китаб ал-^аАйн*, — он упоминает как употребляемые, так и неупотребляемые слова. Тот метод был яснее. Однако эта структура точнее, легче для понимания и вообще больше нравится людям. Поэтому, стремясь к краткости, я включил то, что употребляется, и пренебрег тем, что не употребляется.

Вот примеры слов, которые употребляются, и тех, что не существуют, они могут дать представление о том, что принято в тюркских языках:

арик, „река“ — употребляется;

акур, „конюшня“ — употребляется;

кар, „снег“ — употребляется;

кара, „черный“ — употребляется;

рака — не существует;

рак, частица сравнения — употребляется;

азук, „пища“ — употребляется;

акуз — не существует;

¹ Слово „Аллах“ в арабском языке начинается с хамзы [*а^лл^их*].

кузы, „ягненок“ — употребляется;

кыз, „девушка“ — употребляется;

знкы — не существует;

зныик — не существует.

Говорят, шаг указывает путь: так же проявляют себя слова, содержащие четыре и более согласных.

Выбрав этот порядок в стремлении к легкости и краткости, я создал беспримерное творение, сочинение, не имеющее себе равных. Основные понятия изложены в нем в соответствии с ясно выраженными правилами и сопровождаются примерами, которые я привел, чтобы сочинение шло по пути аналогий и доходчивых сравнений.

Я сделал так, чтобы оно направляло несведущего и следовало за тем, кто его опережает. Это путь, открытый для путешествий, и лестница для восхождения. Для каждой из групп наречий я вывел основные правила, на которых строится речь, так как изложение пространного в кратком виде порождает мудрость.

Я усеял его примерами стихов, произносимых ими в речах и обращениях, а также пословицами, /с. 6/ которые они приводят в качестве мудрых изречений и в горести, и в радости и передают от одного рассказчика другому. Мной также упомянуты известные события и знаменитые изречения. Таким образом, Книга достигла вершин совершенства и пределов изысканности.

Я прошу у Аллаха помощи в том, к чему стремлюсь всем сердцем: могущество и сила лишь в Аллахе Всевышнем и Великом, Он — наш

Милостивый Покровитель!

Шуныһы ғәжәп: шанлы быуатыбыз белдекләре – филология фәндәре кандидаттары ғына түгел, ә докторҙары, академиктары тәүәккәлләнеп үркәнә алмаған үрҙәрҙе Мәхмүт Кашғари бабабыз әллә қасан -- бынан бер мең йыл элек үк артылып үткән икән!

Инш-Алла, бисмилланан башлап, дәйөм миҫал өсөн тәүҙә текстан һайланма парсаларҙы бирәйек.

татиғ күзрә тиканик тубрә

Татғың (фарсының) күзенә тегәнәк төбәлдер.

татсиз түрк булмәс башсиз бүрк булмәс

Татһыҙ төрк булмаҫ, башһыҙ бүрк булмаҫ.

килич татикса иш йунчир

ар татикса ат тунчир

Кылыс тутыкһа эш йонсор,

Ир тутыкһа аты (исеме) тынсыр (бозолор).

уҙлак камуғ кавради

ардам ариғ савради

йунчиғ йавуз тавради
ардам баки чартилу

Узалак камғақ каураны,
Артым (прибыль, приплод) арык(ланып) һаураны (һауһызланды),
Йонсоу яуыз табышланды, --
Артым баки (теге донъя) йортталыр.

алб ар туңа улдиму
исиз ажун калдиму
узлак учин алдиму
амди йурак йиртилу

Алп ир туңып үлдеме,
Иҫһез узын (заман) калдымы,
Узалак (вакыт) үсен алдымы. –
Инде йөрәк йыртылыр.

алғил укут миндин уғул ардам тилә
буйда улуг билкә булуб билкиң ула

Алып укыу миндән, уғыл, артым телә,
Буйза (һәр кайза) оло белгес булып белемең белән.

уғлум санә кузурман ардам укут хумару
билкә арик булуб сан баккил аниң табару

Уғлым, һиңә куямын артым, кот-комарыу,
Белем ире булып, һин, бак кыл (үстөр) уның табарын (табышын).

ардамсиздән кут чартилу

Артымһыззан кот сиртелер.

ардам баши тил

Артым башы – тел.

тилин тукмиши тишин язмас

Телен текмеш тешен язмаҫ (телен тешләгән ауыз асмаҫ).

алб яғидә алчак чуғидә

Алп – яуза, алсак – бәхәстә (һыналыр).

алб чарикдә билкә тирикдә

Алп – ырыкта, белгеле – тирәктә (касып калған).

күк тамур кару турмас

Күк тимер (корос) карыуһыз тормаҫ.

бу күк кирсун кизил чиксүн
Был күк (корос) керһен, кызыл (кан) сыкһын (хәнийәр куйып ант
итешәү).

кут балкуси билик
Кот билгеһе – белем.

арди уза аранлар
ардам баки билик тағ
айди укуш укутлар
куңдум булур аңар сағ
Арты узғандың (вакыттың) – ир-аналар,
Артым бәге (бейе) – белем-тау.
Әйзәп укыу, укыттылар –
Күңелем булыр шунан һау.

ума калсә кут калир
Өмә (кунак) килһә, кот килер.

калсә кали йарлиғ булуб йунчиғ ума
калдур анук булмиш ашиғ тутма ума
Килә-калһа ярлы булып йонсоу кунак,
Килтер уға булған ашыңды, тотма (көттөртмә) кунакты.

калса киши атма аңар уртар кула
баккил аңар азкудукун ағзин кула
Килһә кеше, атма уға үртәр көләү,
Бағыл (кара) уға изгелекле, ауызың көләп (йылмайып).

барди аран кунук куруб кутка сакар
калди явуз уйук куруб авни йикар
Барзы (китте) ирзәр – кунак күреп котка сығар,
Калды яуыз – ыйык күреп өйзө йығар.

калсә ума тушуркил тинсун аник аруклук
арба саман йағутғил булсун ати йөрүклук
Килһә кунак, төшөр гел – тынһын уның арыуы,
Арпа, һалам йоғондор – булһын аты яраклы.

Әүәзованан ишкәртмә: Обращение к арабской транслитерации ставит перед читателем задачу самостоятельной интерпретации тюркских звуков, переданных посредством арабских букв. Здесь следует иметь в виду, что некоторые арабские буквы и *харакаты* (огласовки) при чтении тюркского текста могут иметь несколько вариантов произношения.

Рәхмәт төшкөрө ғалимә шул варианттарзы асыклап үз урындарына куйып билдәләү йәһәтенән ғәрәп телен белмәүсе укыусыларға файзалыклы эшләгән.

Дөйөм текстан мин һөзөп алған тулы булмаған һүзлек:

килич – кылыс

ук – ук

каσμα – кашмау

касди – киште

үрмә сач – үрмә сәс (толом)

ува – ыуа

увди – ыузы, ыумас

казут – кейем

казти – кейзе

савинч – һөйөнөс

билиш – белеш

уруш-тукуш – орош-тукыш (тукмаш)

курут – корот

йайлағ – йәйләү

йай – йәй

кишлағ – кышлак

киш – кыш

бич – бес

йағач – яккыс, ағас

утуң – утын

балды – балта

тарғак – тарак

сач – сәс

урғак – үргәк (үреүле сәс)

ут урди – ут (үлән) урзы

тирик – тере

тирилди – терелде

улук – үлек

улди – үлде

таргил – тарғыл, таркау

тарилди – таралды

йазти – ястау, ястык

кағун – кауын

акин – ағын (ағын һыу)

сув ақди – һыу акты

йиғин тубрак – йыйын (өйөм) тупрак

тубрак йиғди – тупрак йыйзы

сурди – һурзы

турғу йир – торғо (торған) ер

ат – ат

ар – ир
азук – азык
йазук – язык
йағмур – яумыр, ямғыр
кумуддурук – комолдорок (камыттағы тамакбау)
куруғ – курығ, курғауыс
ариғ – арык
анук – анык
танук – танык, танытма
азғир – айғыр
казған – казған
кубуз – кубыз
түн – тун
барди – барзы
бартурди – барзырзы
калди – килде
калтурди – килтерзе
сув ичисади – һыу эсәһе
кулумсунди – көләмһөрәне
урди – орзо
урушди – орошто
турди – торзо
турушди – тырышты
ар ачукди – ир асыкты
ар ук атди – ир ук атты
буз тукуди – бүз тукыны
бардачи ар – барыусы ир
калдачи ар – килеүсе ир
ау – ау, өй
таз калики буркчика – таз килеүе – бүрексегә
сукти – һүкте
табди – типте
куш канатин ар атин – кош – канатын, ир – атын (курсалар)
эт – ит
ут унди – ут (үлән) уңды
атка ут биркил – атка ут (үлән) биреп кил
үт – үт (әсе дарыу)
үт ичтим – үт (дарыу) эстем
үтәчи – үтәсе, үтсе (табиһ)
үт – ағыу
бак аңар үт бирди – бәк (бей) уға үт (ағыу) бирзе.
ит – эт
уч -- өс
уч ярмак -- өс ярмак (тәңкә)

ич – эс
сүз – һүз
арлар – ирләр
әр -- әр, әрләү, әрнеү, әрһез
өз -- өзлөк, һөзлөк (ит майы)
ус, эс – козғон

Миҫал:

калди маңа тат
айдим амди йат
кушка булуб әт
сани тилар ус бури

Килде миңә тат (фарсы),
Әйттем: “Инде ят (үл)
Кошка булып ит –
Һине теләр козғон, бүре!”

Һүзлек:

ук йилан – ук йылан
байа ук калдим – бая ук килдем
ик – ик, икылдау (икота)
ул – ул, теге
ул маник уғлум ул – ул минең улым ул
ам – им (дауа)
амчи – имсе
әм -- әм (женский половой орган), оғуз, кыпсак һөйләшәндә
им, ым – ым (пароль)
ым билсә ар үлмәс – ым белһә, ир үлмәс
өн -- өн
аң – аң (сикә), аңкау (сикә эсе)
уң алиг – уң алғыс (уң кул), Сик-ил һөйләшәндә
алб – алп
арт сач – арт сәс
арт – артылыш, тау артына төшөү

армакука ашик арт булур

Арымһакка ашык (ашык/аяктың шайтан һөйәге) артылыш (тау) булыр.

үрт – энә күзәүе
үрт – үрт (янғын)
анд – ант
аст – асты (кәртә асты)
илк – элек
ут – ут

ут тисә ағиз куймас

“Ут” тиһә (тигәндән) ауыз көймәс.

үт – үт, үткелек

үч – үс

уч – ос (ботак осо)

уч ил – ос ил, остағы ил

уд – уз, узғын вақыт

уд качар киши туймас

йалиңук уғли маңку калмас

Узғын (вақыт) касыр – кеше тоймас,

Әзәм уғлы мәңге калмас.

ыд – ыза, ызансы үгез

ыд йили – ыза (үгез) йылы

үз – үз

күрклүк тунуғ узуңка

татлиғ ашиғ азинка

тутғил кунук ағирлиғ

йазсун чавиң бузунка

Күркле туның – үзеңә,

Татлы ашың – узғынға.

Тот кыл (күтәр) кунак ауырлығын –

Язһын (таралһын) шәбең (шәплегең) бөтөнгә (халыкка).

үз – үзән; тағ үзи – тау үзәне, үзәге

үз – үз; үз киши – үз кеше

үз – эс; үзүм ағирди – эсем ауырыны

үз – үзәк, йән

борди кузум йаруки

алди узум кунуки

каңда аринч каники

амди удин узғурур

Борзо күзем ярығын,

Алды йәнем кунағын.

Кайза әрнеш канууы?

Инде (нисек) вақыт узғарырмын?

иш – эш

иш – иш (кемдеңдер, нимәнеңдер ише)

аниң ишин качурдум
ишин йима качурдум
улум үтин ичурдум
ичди булуб йузи тури
 Уның әшен касырзым (бөтөрзөм),
 Ишен йәнә касырзым (бөтөрзөм),
 Үлем үтен (ағыуын) әсерзем,
 Әсте булып йөзө турһайыулы.

ык – ыйык (ауырыу)
ил – ил
ил – ел (ат елә)
ил баши – ил башы
ун – ун
өн -- өн
он – он
ин – ин; бу буз ини ничә -- был бүз (мамык тукыма) иңе нисә?
өн -- өң
уй – уй, уйһыулык
учут – үжәт
укут – укыт, укытыу

алғил укут миндин уғул ардам тилә
буйда улуғ билка булуб билкиң ула
 Ал гел укыу минән, уғыл, артым телә,
 Буйза (һәр кайза) оло белгес булып белемең менән.

улут – үләт
атач – атас (атаһына окшаған)
атич – атыш
ишич – әсес (казан)

ишич айур тубум алтун
камич айур ман кайда ман
 Казан әйтер, төбөм алтын.
 Сүмес әйтер, мин кайзамын?!

ачә -- әсә
ачә, ака – (бер туған кыззарзың өлкәне)
ичи – (бер туған малайзарзың өлкәне)
акач – ак әсә
анач – анас (анаһына окшаған)
анә -- ана

апә -- апа
абә -- әсә (Уғыз һөйләшәндә)
абә -- айыу (Кыпсак һөйләшәндә)
абә -- ата (Тубут һөйләшәндә)
убә -- уба, түбә, кәбилә (Уғыз һөйләшәндә)
ағир – ауыр
уғур – ығыр (үтер-вакыт)
акир – айыр (һазматта үскән дарыу үләне)

акир булса ар улмас
Айыр булһа ир үлмәс.

Хәзергеһе:

Ирәүәнле ерзә ир үлмәс,
Андызлы ерзә ат үлмәс.

учуз, учуз наң – очоз, очоз (арзан) нәмә
узуз/ызыз – ызалаусы, корсаңғы

тилкү үз йинка өрсә узуз булур
Төлкә үз өңәнә өрһә корсаңғы булыр.

ағуз – ыуыз
ағиз – ауыз

ағиз йиса куз уйазур
Ауыз ейһә (ашаһа) күз оялыр.

укуз – ыуыз (йылға)
укуз – үтез

укуз азаки булғинча бузағу баши булса йик
Үтез аяғы булғансы, бызау башы булһа инек.

авус (Болғар һөйләшәндә) – бал-ауыз, балауыз
ыулас – көләс; ыулас күз – көләс күз

булнар мини ыулас күз
кара маңиз кизил йуз
аңдин тамар төкәл төз
булнаб йана ул качар
Буйлар мине көләс күз,
Кара миңле кызыл йөз,
Унан тамар теүәл төс,
Бүленеп йәнә ул касыр.

убуш – үбеш
атиш – атыш
отуш – отош
итиш – этеш
адаш – азаш
уруш – орош
алиш – алыш
улуш -- өлөш
улуш – ылыс (ауыл, йки кала)
ачиғ -- әсе
азиг – азғын (айыу)

авчи нача ал билса
азиг анча йул билир
 Аусы нисә алым белһә,
 Айыу шунса юл белер.

азиг – айык
уруғ – ырыу
азиг – азау
улуғ – олоғ, оло
илиғ – йылы; илиғ сув – йылы һыу
ачук -- асык
учак – усак
азақ – аяк
изук – изге
арик – арык, йылға, канал
уғлак – тәкәбәрәс

ағилда уғлак туғса арикда ути унар
 Ауылда тәкәбәрәс тыуһа, йылғала үләне уңыр.

арук – арык, арыған; арук ар – арык (арыған) ир
урук – үрек (үрелгән бау)
азук – азғын
азук – азык

сартник азуки ариғ булса йул уза йир
 Һарттың (саузагәр-юламандың) азығы арык (накыс) булһа, юлы озайыр.

узак – озақ
узук – узык, узар ат
ашук – ашык (шайтан) һөйәге

ушук – ышык
улук, улак – улак
улук – кул башы

улук йағри уғулка калир
Кул башы яраһы уғылға калыр (йәғни тиз уңалмаҫ).

анук – анык
абак -- әпәк (сабий телендә “икмәк”)
атак – итәк
атук – итек
утук – үтек, үтеү, әс үтеү
үзик – саманан узыу, ашкыныу

үзик мини кумитти
сакинч маңа йумитти
күңлүм аңар амитти
йузум маник сарғарур
Өзәк (өзәләп һөйөү) мине кәметте (ябыктырзы),
Һағыныс мине йонсотто.
Күңелем уға өмөтләнде --
Йөзөм минең һарғайзы.

арук -- өрәк
ирик – эрек, серек
ирук – йырык, ярык

кунда ирук йук
бакда кийик йук
Көндә (Кояш битендә) ярык юк,
Бәктә (бейзә) кыйык (кыйышлык) юк.

арик – шәп, матур; арик йилки – шәп йылкы

арик ирини йағлиғ
армақу башы канлиғ
Шәптәң ирене майлы,
Һармактың башы канлы.

үзәк – үзәк, йән
ужук – ижек
асик – асык
исик – әсе
алик – алык, алғыс (кул)

йилик – елек
амик – әмей
атил – Изел

атил суви ака турур
кайа туби кака турур
балик тилим бака турур
күлүң таки кушпарур
 Изел һыуы аға торор,
 Кая төбөн каға торор,
 Балык, тәлмәрийен баға торор –
 Күлен тағы каушарыр (кушылдырыр).

агил – ауыл (һарык кәртәһе)
уғул – ул
амул – йыуаш

канча бардин ай уғул
ардин мунда инч амул
аттин амди сан туңул
килдин арса килмағу
 Күпме барзың, ай, уғыл,
 Арттың (күтәрзең) мында инсе (исем) “Йыуаш” тип.
 Аттан (ул исемдән) инде һин төңөл –
 Кылдың ирзәрсә кылмағанды!

убум – убым, йотом
урум – урым (бесән урымы)
узум – йөзөм (виноград)
ағим – азым
аким – ағым (һыу)
алим – алым, алынасақ бурыс

алимчи арслан
биримчи сичған
 Алымсы – арыслан,
 Биремсе – сыскан.

атан – бестерелгән дөйә

атан йуги аш булса ачка аз курнур
 Атан йөгөндәй аш булһа ла, аска аз күренер.

учун -- өсөн (уның өсөн)

аран – ирзәр
аран – аран (мал торлағы)
ирин – ирен
узун – озон
ажун – ужым (“теге донъя” Сикил һөйләшәндә)
ажун – узын (узынсы-вакыт) йәғни быны ғәрәпсәнән ингән “заман”
алмаштыра
асан – исән
авин -- әүен
акин – ук-иң (яурын)
укун -- өйөм (әйбер өйөмө)
улун – олон
убуб – һөзһөт-кош
ат – ат (исем)
ач – ас

ач на йимас
тук на тимас
Ас ни еймәс (ашамас),
Тук ни тимәс.

ар, ар бури – ир бүре (гиена)

куруб начук качмадиң
йамар сувын кәчмәдиң
тавариңни сачмадиң
йису сани ар бури
Күреп нисек касманың,
Һамар һыуын кисмәнең?
Табарыңды сәсмәнең –
Ейһен (ашаһын) һине ир бүре!

аз – аз
әс -- әсә-кол
аш – аш
аш аяк – аш аяк
ашла – ашлау
ав – ау
өв -- өй
ак – ак
ал – ал (ал төс)
ал – алдау, хәйлә

алин арслан тутар кучун айук тутмас

Алгыр арысдан тотар, көслө айыу за тотмас.

ала – ала тән
ай – Ай
ай – ай (месяц)

кишкә итин калса кали кутлуғ йай
тун кун кача алкинур узлак била ай
Кышкә етеп килһә калған котло йәй,
Төн-көн кәса алкыныр узалак (тизлек) менән ай.

айиғ – айыу
айак – аяк (туҗтак)
уйук – ыйык

барди аран кунук куруб кутка сакар
калди йавуз уйук куруб авни йикар
Барзы (китге) ирзәр – кунак күреп котка сығар,
Калды яуыз – ыйык күреп өйзө йығар.

уйун – уйын
айа – ая (ус аяһы)
уйа – оя
аба – аба (Оғуз һөйләшендә “әсә”)
аба – аба (Тубут һөйләшендә “ата”)
апа – апа
ата – ата
ача -- әсә, то же, что ака “старшая сестра”
ара – ара
ари – бал корто
ур – ур (казылған сокор)
ури – “ур-ра!” (оран)
уза – уза (узған ғүмер, вакыт)

арди уза аран лар
ардам баки билик тағ
айди укуш укутлар
куңлум булур аңар сағ
Бар ине элек ирзәр –
Артым бәге, белем тауы.
Әйзәп укыу(ға), укыттылар,
Күңелем булды шунан һау.

ағу – ағыу

ава – авау! абба!
акә -- өлкән апай
акә -- аға, ил ағаһы
ала – ала төс, ала тән

киши аласи ичтин йилки аласи таштин
Кеше алаһы – эстән, йылкы алаһы – тыштан.

ула – юл билдәһе, маяк

ула булса йул азмас
билик булса сүз йазмас
Билдә булһа, юл азмас,
Белем булһа, һүз язлыкмас.

ума -- өмә, өйгә йыйылған халык, кунак

ума калса кут калир
Өмә килһә, кот килер.

калса кали йарлиғ булуб йунчиғ ума
калдур анук булмиш ашиғ тутма ума
Килә-калһа, ярлы булып, йонсоу өмә,
Килтер уға булмыш ашыңды, тотма (көттөртмә) өмәне.

ана – ана (инә, әсә)
ини – эне
аңар – уға
унур -- өңөр, өңөрәйгән (мәмерйә)
иңир – эңер
аңас – аңыш
армут – армыт (груша)
артуч – артыш
аркач – иркәс (кәзә тәкәһе)

аркач ати ам булур
ачку ати йил булур
Иркәс ите им булыр,
Әсә-кәзә ите ел булыр (әс күптерер).

уркуч – үркеш (тулкын)
азғир – айғыр
улкар -- Өлкәр йондозлоғо
аркуз сув – әркеш һыу

йарук – ярык (яркий), яктылык

йай барубан аркузи
акти акин мундузи
туғди йарук йулдузи
тиңла сузум кулкусуз
 Йәй барышы эркелде,
 Акты ағын эркетте,
 Тыузы ярык йондозо, --
 Тыңла һүзем(де) көлкөһөз.

уксуз – үкһез
артиш – Иртыш һыуы
аркиш – аркыш (йөк аркалаған карауан)

йирак йир савин аркиш калдуруп
 Йырак ер һүзен аркыш килтерер.

алкиш – алкыш
утруғ – утрау
атлиғ – атлы
утлуғ – утлык (үләнлек)
итлиғ – этлек, этле
ағриғ – ауырыу
артук – артык
уртак – уртак (әшнә, товарищ)

уртак ардан артук алмаш
 Уртак ирзән артык алмаш.

усруғ – усырык
ағдук – актык
ағрук – ауырлык
иврик (ғәрәп һүзе) – кыуышан (кувшин)

иврик баши казлайу
сағрак тулу кузлайи
сакинч кузи кизлайу
тун кун била савналим
 Кыуышан башы казмуйын,
 Тағарак тулы күзенән (хәмер менән).
 Һағыныс кузын кызыулатып,
 Төн-көн буйы һөйөнәйек.

тағик укрукин акмаш
таңизни кайғикин букмаш
Таузы короклап әймәсһең,
Диңгеззе кайыклап бөкмәсһең.

уклук – уклык, ук һауыты (кулсан)
алчак – алсак
абмак – әпмәк (икмәк)
атмак -- әтмәк (икмәк)
ариғ – арыу (шәп, якшы)
узлак – узалак (вакыт)

узлак камуғ кавради
ардам ариғ савради
йунчиғ йавуз тавради
ардам баки чартилур
Вақыт кәмеһ каураны,
Артым арыу һауықты,
Йонсоу яуыз табышланды –
Артым бәге сиртелер.

урдак – үрзәк, өйрәк

каз кубса урдак кулук илланур
Каз купһа (китһә), үрзәк күлдә илләнер.

арсак -- ирсәк (фәхишәсе)

арсак аркә такмас
ивак авкә такмас
Ирсәк -- иргә туймаҫ,
Ебек -- өйгә туймаҫ.

арлик – ирлек
арнак – бармак
асрук – иҫерек
учкил -- өскөл
ахшам – ахшам
узрум – узырым, узаман
ардам – артым (доход, приплод)

ардам баши тил
Артым башы – тел.

уктум йир – ук атым ер
аркун – арғын (метис)
иркин – иркен
уркун – үрген (касыу урыны)
устун -- өстөн
астин – астын
ашкин – ашкын
амкак – имгәк

амкак акинда калмас
Имгәк иңәңдән калмаҫ.

аркак – иркәк, иркә
иңак – инәк (инә-һыйыр)
айтиш -- әйтеш
айрук – айырым
өйлә -- өйлә (төш вақыты)
ачлик – аслык
ашлик – ашлык
ашйак – ишәк
акру – акрын
аңдуз – аңдыз

аңдуз булса ат улмәс
Аңдыз булһа ат үлмәҫ.

аңлик – иннек (румяна)
айдиң – айзың
аркар – архар
ухшағ – окшаған
увруғ – умыртка
учмак – ожмах

турлук чачак йазилди
барчин йазим карилди
учмак йари курилди
тумлиғ йана калкусуз
Төрлә сәсәк язылды (асылды),
Барса язым кирелде,
Ожмах йорто королдо –
Дымлык (һыуык) йәнә килгеһез.

ахсак – аһак
урғак – урак

ағлак – аулак
уғлак – кәзә тәкәбәрәсе

уғлак йиликсиз уғлан биликсиз
Уғлак (тәкәбәрәс) – елекһез, уғлан-бала – белекһез.
истак – эстәү, эзләү
ушак -- өштәк, өштәү
алтун – алтын
инкән – инә дөйә
буту – бута (дөйә балаһы)
инкән иңраса буту бузлар
Инкән (инәһе) иңрәһә, бута бузлар.

уйнаш – уйнаш
уйнак – уйнак
айран – айран
арңак – бармак

биш арңак туз армас
Биш бармак тигез булмаҫ.

үсүз – йокоһоз
исиз – иҫһез
икиш – ығыш
ушак – ошак
усал – уҫал
айас – аяз
үкәй – үгәй
умай -- әсә карынындағы бала күлдәге
умай – һомай

умайка табинса уғул булур
Һомайға табынһа, уғыл (ул) булыр.

арбә -- арпа

арбәсиз ат ашумас
аркасиз алб чарик сийумас
Арпаһыз ат (тау) ашмаҫ,
Аркадашһыз алп сиреү һуймаҫ.

уртү – урта
иртә -- иртә
арчи -- әрйә

амди – инде (хәзер)

убкам калиб уғрадим
арслан лайу кукрадим
алб ләр башин туғрадим
амди мани ким тутар

Үпкәм килеп үкерәнем (үкерзем),
Арысландай күкрәнем,
Алплар башын тураным –
Инде мине кем тотар?!

умду -- өмөтө
анда – анда, унда
убри -- әбрә(кәй)
урту – урта
уғри – уғры
акри – кәкре

йилан канду акрисин билмас
тавә бувинин акри тир
Йылан үзенең кәкреһен белмәс:
Дөйә муйынын “кәкре” тир.

арғү – арғы
арка – арка
убкә -- үпкә
ичкү – эске
азкү – изге

калса киши атма аңар уртар кулә
баккил аңар азкүдукун ағзин кулә
Килһә кеше, атма уға үртгәр көлә,
Баккыл (кара) уға изгелекле, ауызың көлөп.

арки – йәки
аркү – табут
аскү – аскы (аҫма иләк)
аски – иҫке
измә -- гизмә (үзаллы гизергә ебәрелгән йылкы)
үрмә -- үрмә (сәс)
укмә -- укмаш
алма -- алма
утнү – үтенеү
анда – анда, унда

и́ки – и́ке
у́тунч – ү́тенес
у́чунч -- өсөнсө
и́кинч – и́кенсе
у́нунч – у́нынсы
йи́кирминч – егерменсе
и́ринч – и́ренес
у́кунч – ү́кенес
у́мунч -- өмөтлөнөш
и́нанч – и́наныс
у́туң – у́тун
и́риң – э́рен
а́ңак – я́ңак
алачу – аласык
у́лиғу – олоуы
атаки – атакай
ичакү – эсәге, эсе
айаку – аялай (ус аяһындай)
армакү – һармак

армакүкә булут йук булур
Һармакка болот (та) йөк булыр.

катун – катын
и́килач – и́хлас (юртак ат)

алб арика йавритмә
и́килач аркасин йағритма
Алп иргә йәбер итмә,
Ихлас (юртак) аркаһын яралы итмә.

и́килачим арик булди
арик булгу йари курди
булит уруб күк уртулди
туман туруб тули йағди
Ихласым (юртағым) арыу булды,
Арыу булыузы ярай (тип) күрзе.
Болот урап, күк үре тулды,
Томан тороп, түле (бозборсак) яузы.

алаван – аламан (крокодил)
итинди – этенде
акинди – икенде (намазы)
арғағ – ырғақ

утгуз – утыз

утгуз ичиб кикралим
йукар кубуб сакрилим
арслан лайу кукралим
качти сакинч савналим
 Утыз эсеп кикерзем,
 Юғары кубып һикерзем,
 Арысланланып күкрәнем –
 Касты һағыныс (һағыш), һауыктым.

иккиз – игез
арриғ – арыу
аллик – илле
авичға – абышка
азуклиғ – азыклы

азуклиғ арук армас
 Азыклы ырыу арымаҫ.

урунчак – урынсақ (аманат)

урунчак алб йармади
алимлиғ куру армади
адашлик уза турмади
калин аран тиркашур
 Аманат-алп ярманы (якламаны),
 Алымлык коро арыманы,
 Азашлык уззы, торманы –
 Калын ирзәр тиргәшер.

уғулчук – ул тыузырыусы инәлек (матка)
учуслук – оһозлок
уруғлук – орлоклок (орлок бойзайы)
ачиғлик -- әселек
ачуклук – асыклык
учаклик – усаклык
аруклук – арыулык
урумчак – үрмәксе
узитғән – үзиткән

устиған куйаш кабсади
умунчлуғ азаш йайсади
артиш сувин качсади

будун анин уркушур
“Эс!” – тигән (һыуһаткыс эсе) Кояш кабынды,
Өмөтлөк азаш йыйыңды,
Иртыш һыуын кисенде –
Бөтөнөһө унан өркөшөр!

украйук – үкереүсе (һызғырыусы) ук

украйки мундағ ук
мунда азин тилдағ ук
атса ажун уғраб ук
тағлар баши картилур
 Үкереүсе – мындағы ук;
 Мында – озон телле ук;
 Атһа заман табуты ук, --
 Тауҙар башы киртелер.

уйатсилик – оятсылык
өке -- өкө
уткунч – үткән эш (хикәйәт)
утуңдук – утынлык
ур -- өр
ип – ип; ипләп – яйлап, йәйәүләп

узу бариб укуш ипдим
талим йуриб кучи капдим
атим бирлә таку апдим
мини куруб йаси ағди
 Үзем барып укыу ипләнем,
 Талым (берталай) йөрөп көсөн каптым (еңдем),
 Атым менән тағы аузым (ябырылдым) –
 Мине күреп йәше акты.

тариғ акди – тары икте (сәсте)
укмак – укмаш
бишиб – бешеп
тиканак – тегәнәк
илди – әлде
илар – әләр
илмак – әлмәк
ам – им,
амди – имде,
амар – имәр
ин – ин

таң атти – таң атты
ут – үт, үтте

киш йай билә тукишти
киңир кузун бакишти
тутушкали йакишти
утғәлимаат уғрашур
 Кыш Йәй менән төкөштө,
 Кыңғыр күзен бағышты.
 Тоташлай якынлашты –
 Ут-ғәләмәт урлашыр.

кайик – кейек
әч – ас
арди – арыны
азди – аззы
узди – уззы
ас – ас
аш, ашун – аш, ашын
айди -- әйтте
уйди – уйзы
уңди – уңды
утур – утар (сүп үләнде утар)
учур – осор
исир – исер

ит исирмас ат табмас тимә
 Әт исермәс (тешләмәс), ат типмәс, тимә.

аларди – аларзы

каклар камуғ күләрди
тағлар баши аларди
ажун тини йилирди
ту ту чачак чаркашур
 Кактар (как ерзәр) камалып күләрзе (күләүекләнде),
 Таузар башы аларзы,
 Заман тыны йылынды –
 Тыу-тыу сәсәк сәкәшер (тезелер).

амуз – имез
убуш – үбеш
ачиш – асыш
әчиш -- әсеш, әсеү

учаш – үсәш, үсләшеү
аруш – иреш, иреү
уруш – орош, орошоу

алблар бирлә урушмә
бакләр бирлә турушмә
Алптар менән орошма,
Бәктәр менән (каршы) торошма.

аран алби укиштиләр
киңир кузун бакиштиләр
камуғ тулмун тукиштилар
килич кинкә кучун сиғди
Ирзәр албы айкаштылар,
Кыңғыр күзен бағыштылар,
Камау толмон туқыштылар –
Кылыс кынға көскә һыйзы (кан укмашканлыктан).

маңа – миңә
аңир – уға
аник – уның, уныгын
ағиш – ауыш
акиш – ағыш, ағылыу

кар буз камуғ арушди
тағлар суви акишди
кукшин булут урушди
кайғук булуд укришүр
Кар, боз камалып ирене,
Таузар һыуы ағылды,
Күкшел болот орошто –
Кайғылы булып үкерешер.

икаш – игәш (игәүләш)
икашур – игәшер

икки буфра икашур
утра кукәкүн йанчилур
Ике бүре игәшер,
Уртала күгәүен йәнселер.

алиш – алыш
улиш – олош, олошоу

улишиб аран бұлайу
йиртин йака урлайу
сикриб уни йурлайу
сигтаб кузи уртулур
 Олошоп, ирзэр бұлешәлер,
 Йортон дошман урлайзыр.
 Һыкрап өнө, йырлайзыр –
 Һыктап, күзе үртәлер.

усукмак – ысыкмак (һыуһамак)

усукмишка сакиғ камуғ сув курнур
 Һыуһамышка сағыу камак (мираж) һыу (булып) күренер.

алик – олак

баши аник аликти
кани йузуб турукти
балиғ булуб тағикти
амди ани ким йатәр
 Башы уның олакты,
 Каны йөзөп торокто (укмашты),
 Балиғ булып тауланды –
 Инде уға кем етәр?

атик – утык
атикти – утыкты
урул – урыл (үлән урыл)

курви чувач курулди
туғум тикиб урулди
суси атин урулди
канчук качар ул тутар
 Кор-бей сатыры королдо,
 Тыуым (байрағым) тегеп (дөмбөр) оролдо,
 Һуғышсылар атына үрелде –
 Кайһылай қасыр ул тотар (дошман ғәскәренең тотка-башлығы)?!

уркән -- үркән, үргән

ялңук урулмиш қаб
ул ағзи йазлуб алкинур
 Ялкын – үрелмеш қап,
 Ул ауызы язылып (асылып) алкыныр.

акил – әйел

куруғ йиғач акилмәс
курмиш кириш тукулмәс
Коро ағас әйелмәс
Королмош (королған) кереш төйнәлмәс.

утун – үтен
ишан – ышан
авин – ауан
алин – алын (әсир)
илин – элен

йабду маңа алинди
амкак қуру илинди
килмишиңа иланди
тутғун булуб ул катар
Яусы миңә алынды –
Имгәк күрә ул инде.
Килмешенә иланды –
Тоткон булып ул катыр.

ашит – ишет

кулак ишитса куңул билур
куз курса удик калир
Колак ишетһә, күңел белер,
Күз күрһә, үзе (һөйөү) килер.

амитти – ынтылды

кулан түкәл күмутти
аркар скак йумутди
йайлағ таба амитти
тизкин туруб сакришур
Кулан, тукал комарзы,
архар, сайғак йыйылды,
Йәйләү(гә) табан ынтылды –
Тезелеп тороп һикерешер.

анутти -- әзерләнде

тулум анутса кулун булур

тулум унутса булун булур
Толом (аруах-ирем) әзерләнһә, колон булыр,
Толом оноһа, бөләм булыр.

унат -- өнәт (ризалаштыр)
унут – онот
уйат – оят
уңул – уңал
убтур – үптер
ичур – әсер

сув ичурмаска сут бир
Һыу әсермәскә һөт бир.

ахтар – актар
артур – артыр

калди бару артуру
бирди илин артуру
мунда калиб ултуру
букри булуб ун бутар
Килде бире артылып,
Бирзе илен артылып.
Мында калып ултырып
Бөкрө булып өн бутар.

азтур – аззыр
узтур -- өззөр
астур – астыр
устар – үстәр (үсләшеүгә һәләтле)

тузун бирлә уруш
утун бирлә устарма
Түзем(ле) менән орош,
Утын менән үсләшмә.

актур – актыр (ағылдыр)

актурур кузум йулак
тушланур урдак йуҕак
Актырыр күзем юлак (йәш) –
Ташланыр үрзәк-йыуҕак (йыуыныусы).

ултур – ултыр

умлук – үмнек (эйәр өҫтө, ыштан төбө)

бутун умлук канчә кулсә ултурур

Бөтөн ыштан кайһылай кулай – шулай ултырыр.

узғар – узғар (хәтерендән, күз алдыңдан узғар)

арғурди – арытты

куңлум аңар кайнайу

ичтин аңар уйнайу

калди маңа буйнайу

уйнаб мини арғурур

Күңелем уға кайнаны,

Эстән уға уйнаны.

Калды миңә буйһынырға –

Уйнап мине арытыр.

аңғар – аңғар (аңла)

аңғарди – аңғарзы

ушкур -- өшкөр, һөскөрт (этте)

ус – ос (бөркөт)

ус ушкурса улур

Ос (бөркөт) һөскөрһә (ябырылһа) – (кейек) үлер.

урбашур – ирешер, өлгәшер

ирташ – текләш

аран ариғ урбашур

учин какин ирташур

сакал тутуб тартишур

кукси ара ут тутар

Ирзәр арып ирешер,

Үсен қағып текләшер,

Һакал тотоп тартышыр,

Күкһәү ара(лаш) ут төтәр.

ушкур -- өшкөр

ушкур -- әшкәр (иҫенә төшөр)

ушкур – ажғыр

убраш – ыбрау, изрәү, изрәп тузыу

каңәшлик билик узрашур

каңәшсиз билик убрашур

Кәңәшле бейлек узыр,
Кәңәшһез бейлек тузыр.

учруш – осорош
ичруш – эсереш
азришти – айырышты, айырылышты

туман чичак тизилди
тукундан ул йазилди
укуш йатиб узалди
йирда куба азришур
 Мең-мең сәсәк тезелде,
 Төйөндән ул язылды.
 Ығыш (һабан үгеҙе) етеп ызан алды –
 Ерзән кубып айырылышыр(зар).

украш – үкереш
кишнаш – кешнәш

йашин атиб йашнади
туман туруб тушнади
азғир кисир кишнади
укур алиб украшур
 Йәшпен атып йәшнәне,
 Томан төрөп төшнәне (түшәлде),
 Айғыр, кысыр (бейә) кешнәне –
 Өйөр алып (өйөрләнеп) үкерешер(зәр).

арваш – арбаш, арбау
аркаш – аркалаш
алкиш – алыш
алкаш – алкыш

алиблар ариғалкишур
куч бир килиб аркашур
бир бир уза алкашур
азкармазиб ук атар
 Алптар арып алышыр,
 Көс бер кылып (берләштереп) аркалашыр,
 Бер-беренен уза алкышлар,
 Узғарышып ук атар.

утлаш – үтәләш
узлуш -- өзөлөш

ишлаш – ишләш (берләш)
уклуш -- өйөлөш
аклиш – ағылыш
имлаш – ымлаш
утсук – отош юк, отолоу

синәмасә арсикар
сакинмаса утсукар
 Һынамаһа – ғәр сығар,
 Һакланмаһа отош юк сығар.

алсикар – алданыр

куйғашиб йатса аник йүзиңә
алсикар үкин аник сүзиңә
миң киши йулға булуб үзиңә
биркәләр узин аник күзиңә
 Куйышып ятһа (йөзөн) уның йөзөнә,
 Алданыр, үкенес, уның һүзенә.
 Мең кеше юлығыу булып (юлығып) үзенә,
 Беркетер үзен уның күзенә.

ирбалди – бысылды

уңали ирбалди иш
 Уңайлы бысылды эш.

артил – артыл
иртал – күзәтеү, һағалау

куңлум ичин уртади
бутмиш башиғ картади
качмиш узук иртади
тун кун качиб иртәлур
 Күңелем эсен үртәне,
 Бөтмөш башты карланы,
 Касмыш озақ һағаланы –
 Төн-көн қасып һағалар.

уғрул – умырыл

балчик балик йуғрулур
чиғәй йавуз йиғрилур
арңаклари уғрулур

адгуч билә әвришур
Балсык, балык өйөрөлөр,
Сиған, яуыз йығылышыр,
Бармактары умырылыр,
Ут-куз менән (көлгә) әүрелешер.

иргал – ырғыл
иркил – әркел
уркул – үркел
уртан – үртән

тунла булут уртанса
авлук ури калдурмишча булур
таңда булут уртанса
авкә йағи кирмишча булур
Төндә болот үртәнһә (кызарһа),
Өйлөк ырыу (ир бала) килтермешкә булыр.
Таңда болот үртәнһә (кызарһа),
Өйгә яу (дошман) кермешкә булыр.

украң -- өйрән
украңди -- өйрәнде

ардам тилә украинин булмә кувәз
ардамсизин укунса аңмакудә аңәр
Артым телә, өйрәнеүзә булма кыуыш (буш),
Артымһызлык – укыуыңда аңламағандан килә.

ичкин – ыскын

йакадаки йалғағали алиқдәки ичгинур
Якалағын ялағандың кулындағы ыскыныр.

атлан – атлан
кабуғ – капка
урлан -- өйөрлән

ай кабуб авлануб
ак булит урлануб
бир бир үзә уклануб
сачлуб суви аңрашур
Ай кубып ауланып (кәртәләнеп),
Ак болот өйөрләнеп,
бер-беренә ыкланып,

Сәселеп һыуы иңрәшер.

ухшат – окшат

ирғат – ырғыт

йикитларик ишлату

йиғач йамиш ирғату

кудан каик авлату

базрам килиб авналим

Егеттәрзе эшләтеп,

Ағас емеше ырғытып,

Кулан-кейек аулатып,

Байрам кылып өйләнәм.

уркут -- өркөт

уҙлат – эҙләт

ишлат – эшләт

ашлат – ашлат

ағлак – аулак

авлат – аулат

ағнат – аунат

уйуш – ойош

айил -- әйтел

ийин – әйен (эс каталаклау)

айтур -- әйтер

йрил – йырыл

йсил – йышыл

уйнат – уйнат

айа – ая (кызған, курсала)

иртәр – эҙләр

истар – эстәр (шул ук “иртәр”)

йиғлаб узү иртдим

бағрим башын картадим

качмиш кутуғ иртадим

йағмур куни кән сәчәр

Илап үзен эҙләнем,

Бәгерем башын карланым,

Касмыш котон (котолоу) эҙләнем –

Йамғыр көнө кан сәсер...

авди – аузы

алдар – алдар

ағри – ауырый

бир туйин баши ағрисә
камуғ туйин баши ағримәс
Бер төйөн башы ауыртһа (ла),
Күмәк төйөн башы ауыртмаҫ.

уғради – укталды

қулсә кали уғрабан
биркил таки азуклук
карғыш килур умәләр
йунчиғ куруб кунуклук
Килһә әгәр укталман (юламан),
Бир гел тағы азыклық.
Қарғыш қылыр өмәләр (килеүселәр),
Йонсоу күреп қунаклық(та).

ухшә -- окша

сакак бичәр сакәл ухшәр
Һағак бесәр – һакал окшар.

алшади – алышынды, алыны
ускә -- әскәк
атлан – атлан

йилки йарин атланур
утлаб анин атланур
баклар самуз атланур
савнуб укур исришур
Йылкы йәрин(гә) атланыр (ат булыр),
Утлап (үлән ашап) унан итләнер.
Бәктәр һануз атланыр (атлы булыр) –
Һөйөнөп өйөр иҫерешер.

имла – ымла

ай тулун булса
алкин имламас
Ай тулы булһа,
Алғын (улъя) ымламаҫ.

ағнә -- ауна
аңраш – иңрәш

аңла -- аңла
ануч – аныс (күззәге кереш, катаракта)
азақлан – аяккан

алим кич калса азақланур
Алым (аласак) кискә калһа (кисекһә) – аякканыр (касыр).

узум -- өзөм, йөзөм емеше
үзүм – үзөм

авлалур үзүм аник түзиңа
амлалур кузүм аник түзиңа
Ауланыр йәнем уның төзөнә (төзөклөлөгөнә),
Имләнер күзөм уның төзөнә.

урза – урза
аркалан – аркалан
ағурлә -- урла
уғри – уғры

баким узун уғурләди
йарағ билиб уғурләди
улуғ таңри ағирлади
анин кут кив тузи туғди
Бәгем үзен урланы (йәшерзе),
Коралын белеп урланы (йәшерзе).
Олоғ Тәңре ауырланы –
Уның кото кубыц, тузаны тыузы (тузраны).

ағизла – ауызла
улуғлә -- олоғла

улуғни улуғләсә кут булур
Олоно ололаһа кот булыр.

ашакла – ашакла, аштырып күрһәт

йағни ашакләсә башка чикәр
Яузы (дошманды) ашаклаһа башка сығар (башка етер).

ушаклә -- ошакла
аликлә -- әләклә
ушиклә -- ышыккла

таңут сүсин ушикләди
киши ишин аликләди
арин атин баликләди
булун бүлиб баши тиғди
 Таңут ғәскәрен ышыкланы,
 Кеше әшен әләкләне,
 Ирзәр атын (исемен) бәләкәйләтте –
 Бөлән булып (бөлөп) башы тейзе (кылыска).

арәлә -- арала
увут – оят

узун уңуб уриләди
йуриб тирик карилади
атиғ камшиб урилади
увут булуб тубү ағди
 Үзен уңып үрләтте,
 Йөрөп терек(лек) карауланы,
 Атын камсылап үрһәләтте –
 Оят булып төптән аузы.

аңди – аңдый
иштун – ыштан
таб – тап; таб булди – тап булды
чиб, чибик – сып, сыбык
тутмач – токмас
шаб – шәп
куб – күп

куб сукутка куш кунар күруклук кишикә сүз калар
 Күп (ашамлыклы) һауытка кош кунар, күркә (күркәм) кешегә һүз
килер (тейер).

йиғач үчиңа йил такир
куруклук кишика сүз калир
 Ағас осона ел тейер,
 Күркәм кешегә һүз килер (тейер).

бат – бат, баç
бит – бет
чит – сит, сыт (сытлап королған кыуыш)
шат – шат
кат – кат, катлам
кут – кот

кут кувиг бирса изим кулинә
кундә иши йуксабан йүкәр ағәр
Кот кубуы бирһә әзәм кулына,
Көн дә әше йокланып юғары ағыр.

кут – күт
сач – сәс (волосы)
чар – сор, осор (вакыт)
шар – шар, шарлауык
кир ат – кир ат
кир – кыр, кырлас
кур – көр

ким кур булса кувәз булур
Кем көр булһа, кыуаз (конло, үсле) булыр.

артиш суви йәмәки
сиғаб тутар биләки
курмат аник йураки
калкәлимәт иркишур
Иртыш һыуы Йәмәге –
Һығып тотар беләге.
Көрмәк уның йөрәге –
Килеп ғәләмәт ирешер.

биз – без
туз – төз
куз – куз (таузың күләгәле бите)

куздә кар аксумәс куйдә йағ аксумәс
Кузза (күләгәлә) кар акһамаç (иремәç),
Куйза (һарыкта) май акһамаç (иремәç).

киз – кыз
киз киркин – кыз-кыркын
киз киши – кыз кеше (һаран)

киз киши сәви йуриғли булмас
Һаран кеше һүзе йөрөклә булмаç (йырак китмәç).

куз – көз
тас – тас (тас үзе)
буш – буш

буш наңкә изи булмас
Буш нәмәнең эзе булмас.

туш – төш
чаш – фирүзә

Ғаләмгә карата әйтелә:
йаратти йашил чаш
савурди уруң каш
тизилди кара куш
тун кун үзә йурканур
Яралтты (Тәңре) йәшел саш (фирүзә төслә Күк көмбәзе),
Һауылдырзы үренә каш (Кош Юлы),
Тезелде кара кош (йондоззар) –
Төн-көн үзе әйләнер.

чиш – сыс
куш – кош
уруң – үренә
киш – кыш

киш кунуки ут
Кыш кунагы – ут.

тав – табышмак, хәйлә
әл – алым

авчи нача әл билса
азиг анча йул билир
Аусы нисә алым белһә,
Айыу шунса юл белер.

кив – бәхет, уңыш
тук – тук
тук -- тукал
төк – төк
чак чук – Сак, Сук
сак – һак
так – тик
чук – сүк, сүкәй
сик – сек (ир тороҗо)
тилак – теләк (катын инәлеге)
ам – теләк (Оғуз һөйләшендә)

мук – мүкәйләү
тил – тел (бысаклап тел)
тил – телмәр
тил – тел итеп алынған дошман
кул – кол

кул яғи ит бури
Кол – яу (дошман), эт – бүре.

кил – кыл (щетина)
кул – көл

кул уркинча куз урса йик
Көл өргәнсе, куз өрәйек.

тум – томан (һыуык)
кум – ком
кам – кәм
ким – кем
бан, ман – мин
түн – төн
тин – тын (һулыш)
тин – тезген
тизкин – йүгән
чин – ысын
сан – һин
сиз – һез
кан, канд – кала
кун – көн, Кояш

кункә баксә күз камәр
Көнгә бакһа күз камашыр.

мун -- өйрә
бирт – биртек (яһак)
турт – дүрт
сарт – һарт, саузәгәр

сарт азуки ариғ булса йулда йир
Һарт азығы арыу булһа, юлда ейер (кешегә еткермәй ашап бөтөр).

сарт сурт – сарт-сорт
курт – корт
турмуз – кыяр

мурч – борос

калңиз лайү актимиз
каңдлар узә чиктимиз
фурхан авин йиктимиз
бурхан уза сичтимиз

Килешләйе актык без,
Калалар узып сыктык без,
Фурхан өйөн йыктык без,
Бурхан(дың) үзенә сыстык без.

барс – барс
турк – торок (буй-һын)
кирк – кырк (кырк һаны)

кирк йилкә бәй чиғай тузлинур
Кырк йылда бай, сиған (ярлы) тигезләнер.

бүрк – бүрек

тәтсиз турк булмәс башсиз бүрк булмәс
Татһыз (фарсыһыз) төрк булмаҫ, башһыз бүрек булмаҫ.

тарк – тарык, тары (осраш)

качан күрсә ани турк
бузун айға аник айдачи
муңар такир улуғлук
мунда нару каслинур
Касан күрһә уны төрк,
Бәтөнләйгә уны әйтәсәк:
“Быға тағылған олоғлок
Бындан ары киҫеленер!”

курк – күрек (тимерлек өрзөргөсө)
курк – күрк, күркәмлек
булит – болот

карә булितिғ йил ачар
урунч билә йл ачар
Кара болотто ел асыр,
Оронос (бәрелеш) менән юл асыр.

ағди булут кукрайу

яғмур тули сакрийу
калик ани украйу
канча барир балкусуз
Акты болот күкрәп,
Ямғыр түле (бозборсағы) һикереп.
Калкканы үкереп,
Канса (күпме) барыр – билгез.

тубут – Тобот, шул исемле зур төрки кәбилә. Мәхмүт Кашғари аңлата: улар Йемендәге Ҷабит токомо. Ҷабит, еңәйәт кылып, диңгез буйлап Чинға (Кытайға) каскан; токомдары үрсеп, көнсығыштағы Чиндан – көнбайыштағы Кәшмиргәсә, төньяктағы Уйғурзан – көньяктағы Һинд диңгезенәсә төрки ерзәрәнә таралған. Улар телендә гәрәп һүззәре һакланған: әсәне – умә, атаны – абә тизәр.

сукут -- өйәңке ағасы

сукут сүлиңә казиң кәсиңә
Өйәңке – һүленә (күрә), кайын – кәсенә (кабығына күрә).

канат – канат
кабит – кибет
кучат – күсәт, күскенсе
кирит – керет (аскыс)
какач – какаш, какашкан
тулач – колас
килич – кылыс

куш килич кинка сиғмас
Куш кылыс кынға һыймас.

камич – сүмес
кутич – күтәс (балаға карата әйтеү)
кумач – күмәс (көлгә күмеп бешергән көлсә)
кумуч – күмеш, күменте (күмелгән хазина)
йукурди – йүгерзе
бағир – бәгер, бауыр
бакир – бакыр

бар бакир йук алтун
Бары – бакыр, юғы – алтын.

букур – бөйөр
татир – татыр

титир – инә дөйә
тамур – тимер

күк тамур карү турмәс
Күк тимер (корос) карыуһыз тормаҫ.

Алға кылыс һалып ант итешәү:
бу күк кирсүн кизил чиксун
Был күк (корос) керһең, кызыл (кан) сыкһын.

тамур – тамыр, кан тамыры
тавар – табар, тауар

тавар кимлик уклисә
баклик аңар каркайүр
тавар сизин калиб бак
арансизин амкайур
Тауар кемдеке булһа –
Бәклек уға карайзыр.
Тауарһызланып калып бәк,
Ирзәрһезләнеп һемәйер.

чакир – шағыр күз, күк күз

ит чакири атка такир
ат чакири итка такмас
Эт шағыры – атка торор (торошло),
Ат шағыры – эткә тормаҫ.

суғур – һууыр
сиғир – һыйыр
катир – катыр (мул малы)
кисир – кысыр
буғуз – боғаз
табиз – тәбәз (кыска буйлы)
сағиз – һағыз
сакиз – һигез
самиз – һимез
кубуз – кубыз
кутуз – которок
кимиз – кымыз
кизиз – кейез
кувиж – кыуыш
бичиш – бесеш

буоиш – бөрөш
бакиш – бағыш
билиш – белеш
булуш – булыш
табиш – табыш
тутуш – тоташ
тавуш – тауыш
тукуш – тукмаш
тукуч ат – токос (кашка) ат

тукуш ичрә уриштим
улуғ бирлә қариштим
тукуч атин йариштим
айдим амди ал үтәр
Тукмаш эсерә ороштом (һуғыштым) --
Олоғ менән қарыштым.
Токос атын яраштым,
Әйттем: “Инде ал, Утар!”

тикиш – төкөш
чабиш – себеш
чигиш – сығыш, сығым
суруш – сөрөш
сукуш – һүгеш
сикиш – һегеш
кажиш – қазаш

кажиш булсә кайә күрмәс
Қазаш булһа, қая күрмәс (тукталып қалмақ).

кучуш – қосош
қариш – қарыш (үлсәү берәмеге қарыш)
қамиш – қамыш
қачиш – қисеш, қисеү

ул қачишни сув илатти
Ул қисеүзе һыу иләтте (йһузы).

қариш – қереш (ат яурыны)

қариш йағри уғулқа қалир
Яурын яраһы уғылға қалыр (тиз төзәлмәс).

қариш – қарыш, қарышыусы

куруш – күреш
кириш – киреш (ян кереше)
кириш – кереш, керем
кумуш – көмөш

алб аранни узурдум
буйнин аник казирдим
алтун кумукш йузурдум
сүси калин ким утәр
 Алып ирзәрен уззырзым –
 Буйын уның кызырзым.
 Алтын-көмөш йомдорзом –
 Ғәскәре калын, кем үтер?..

бачиғ, бичиғ – битек (языу, килешеү)
бариғ – барыу
басиғ – бағыу (барып бағыу)
бусуғ – боҫок, боҫоу
бишиғ – бешек, бешкән
табуғ – табыныу
тутуғ – тоток (заложник)
тизиғ – тыйыу
туруғ -- тороу
туриғ ат – туры ат
сатиғ – һатыу
сизиг – һызык
кабуғ – капка
катиғ – катык, каты
кузуғ – козок

кузуғдә сүв бәр ит бурни такмәс
 Козокта һыу бар -- эт моронон тыкмаҫ.

куриғ – курығ (заповедник)
ғисиг – кысык
кусиг – коҫок
кушуғ – кушык (поэма)

таркан катун кутиңә
такур миндин кушуғ
айгил сизиң табуғчи
утнур йаңи табуғ
 Тархан катыны котона
 Тыуыр минән кушык (поэма).

Әйт (иреңә): һеззең табыусы (поэма авторы)
Үтенер (Тәңренән) яңы табыу.

камуғ – камау
каниғ – каныу

тутчи йағар булити
алтун тамар ариғ
акса аниң акини
канди маник каниғ
Тоташ ямғыр болото –
Алтын тамар арыу.
Акһа уның ағыны --
Канды минең каныу (һыуһау).

бутақ, бутик – ботак

ким айиб иштур куләк
ай ави артуç бутақ
Кем әйтеп, ишетер колак:
“Ай өйө -- артыш ботак”.

бизик – мыйык
буйрук – бойорок
башак – башак
башмак – башмак
бушак – бушак
балик – балык

балик сүвдә кузи таштин
Балык – һыуза, күзе тышта.

балик – кала (Уйғыр һөйләшендә)
балик – балсык (Арғу һөйләшендә)
бамук – мамык
тубик – тубык
тутук – тоток (бестерелгән)
тузак – тозак

иклади мәник азак
курмазиб уғри тузак
икладим андин узак
амлакил амди тузак
Һыزلаны минең аяк,

Көрмәлеп уҗры тозақ.
Һызландым унан озақ –
Имләсе инде, тозақ (мөхәббәт тозағы-кыз)!

ташак – ташак
танук – танык (шаһит)
чапак – сабак, сапкын
чибик – сыбык
чучук – суска
чарук – сарык (аяк кейеме)

йазағ ати чарук күчи азук
Аяк аты – сарык, көсө -- азык.

чулук – сулак
чумак – таяк
чумак – мосафир
чанак – һынык
сачук – сәсек, сәселгән
сузук – һузык (һеләгәй)
кабак – кабак (күз кабағы)
кабак – кабак (ашкабак)
кабак, капак – капак (кыз сафлығы)
казик – кайык (кәмә)
казук – казылған
кашук – кашык

курук кашук ағизкә йарамәс
курук сүз кулакка йакишмәс
Коро кашык ауызға ярамаҗ,
Коро һүз колакка яғылмаҗ.

кувук – кыуык
кавук – кабык
кулак – колак
килик – кылык
кумук – комок (ат тизәге)
кайак – каймак
канак – каймак (Арғы, Булғар һөйләше)
кунук – кунак

барди аран кунук булуб куткә сакәр
калди алиғ уйук куруб авни йикәр
Барзы (китте) ирзәр – кунак булып котка сығар,

Калды алмыш – ыйык күрөп өйзө йығар.

бичак – бысак

нача йиттик бичак арсә үз сабин йунумас

Нисек етек (үткер) бысак (булһа ла,) үз һабын юнмас.

бадук – базык

бурук – борок, бороулы

базак – бизәк

базик – бизгәк тотоп калтырау

булук – бүлек

билак – беләк

балак – бүләк

билик – белек, белем

уғлан биликсиз

Уғлан белекһез.

тугак – тотак, тотка

тирик – терек, тере

тазак – тизәк

тазак кәрдә йатмас

азкү исиз катмәс

Тизәк карза ятмас,

Изге иҗһезгә (иҗәргә) катышмас.

тазик – таз (касқын)

тизик – тезек, тезмә

тажик – фарсы

ташук – ташык, ташқын

ташук сүвдә балкурәр

Ташқын һыуза болғаныр.

тушак – түшәк

чачак – сәсәк

чарик – сиреү (ғәскәр)

алб чарикдә билкә тирикдә

Алп – сиреүзә (алышта), белгес -- тормошта (һыналыр).

чурак – сүрәк (сүрәк икмәк)

сидук – һейзек
сурук – һарык

укру сурук куй тави йунди билә
йумурлайу арканин сүтин сағар
 Әгәр һарык-куй, дөйә йүнләй белһә,
 Йомарлап ул арканын, һөтөн һауыр.

сузук – һөзөк, һөзөлгән
савук – һөйөк(лә)
шутук – шытык, етек (һакал-сәс)
кабак – кәбәк
кичик – кисеү
укуз – ыуыз (йылға)

кайнәр укуз качиксиз булмәс
 Кайнар (кайнап аккан) йылға кисеүһез булмаҫ.

кичик – кесек, көсөк, кесе
карак – кәрәк
казик – кизеү (сир)
казик – кизеү (дежурство)
кунак – күнәк
бичал – бисәле
такул – түгел
кизил – кызыл

килнү билсә кизил казәр
йарәнү билсә йәшил казәр
 Кылану белһә -- кызыл кейер,
 Ярану белһә -- йәшел кейер. (Катын-кызға карата әйтелә).

кизил сариғ аркашиб
йабкин йәшил йаркашиб
бир бир карү йуркашиб
йалнук ани таңлашур
 Кызыл, һары (сәскәләр) үркешеп,
 Ягкын йәшел ярашып,
 Бер-берәһенә ерегешеп, --
 Ялкын уға тиңләшер!

буғим – бөгөм
тарим – түрәм
тукум – тукым, һуғым

талим – талым, талай (бер ни тиклем)

талим башлар йувулдимат

йағи андин йавалдимат

кучи аниң кавилдимат

килич кинка кучун сиғди

(Бер) талай баштар юйылдымат,

Яуы (дошманы) унан еңелдемаг,

Көсө уның кыуылдымат –

Кылыс кынға көскә һыйзы.

тилим – телем

сағим – һауым

курум – кором

бутун – бөтөн

бузун – бөтөн халык (Сигил һөйләше)

бурун – морон

бурун – борон

буғун – быуын

булун – бөлөн (плен, пленник)

абаң кулсәм узү бәриб

тутар ардим сусин тариб

булун килиб баши бариб

йудуғ барчә маңә йиғди

Абайлаһам, үзен барып

Тотар инем, һуғышына тарып,

Бөлөн (плен) кылып, башын бәрәп, --

Йолок (выкуп) барынса миңә йыйзы.

табан – табан

тазун – тана

тутун – төтөн

ут тутунсуз булмәс

йикит йазуксиз булмәс.

Ут төтөнһөз булмағ,

Егет язукһыз (яңылышлыкһыз) булмағ.

тугун – төйөн

тикан – текән, тегәнәк

тулун – тулын, толлом

тулун ай – тулған Ай

туман – томан (мең мең)

чукан – сәкән
сабан – һабан

сабандә сандриш булсә
уруткунда ирташ булмәс
 Һабанда һындырыш булһа,
 Уратканда (ырзында) йыртыш булмаҫ.

качан – касан
казин – кайын (катын яғынан туған)

кадаш тимиш каймәдук
казин тимиш каймиш
 Карындаш, тигәс, кайырыманы,
 Кайын, тигәс, кайырылды.

карин – карын
курун – кором
калин – калын
кулун – колон
кузан – көзән
калин – килен
чәтир – сатыр
бәлиғ – балиғ (үҫеп еткән)

урмиш ажун бусүгин
килмиш ани балиғ
ам сам аңар тиләниб
сизда булур йакиғ
 Ормош заман, боҫоноп,
 Кылмыш уны балиғ.
 Им-том унан теләнеп,
 Һеззән булыр яклауы.

тәтиғ – татлы
бишек – бишек
билак – бүләк
төнәк – төнәк (төрмә)
сучик – сөсө
сизик – һизек, һизеү
кубик – көбәк, көп, кабык
кулик – күләгә
кағил -- кағыл (казык, терәк)

кари сәви калмәс
кағил бәғи йазилмас
 Карый һүзе (ятып) калмаҫ,
 Кағыл (терәк) бауы язылмаҫ (ыскынмаҫ).

бирим – бирем (үтес)

алимчи арслан биримчи сичған
 Алымсы – арыҫлан, биремсе – сыскан.

бичин – бисен (маймыл)
чузин – суйын
чәзан – саян
лачин – ласын
кәтүн – катын

хән иши булса
кәтүн иши калир
 Хан эше булһа,
 Катын эше калыр.

кәғүн – кауын

кәғүн кармә булсә изиси икки алкин такир
 Кауын каракланыр (урланыр) булһа, эйәһе ике кулын тағыр

ләғүн – ләгән
татәр – татар
тавәр – табар, тауар
сукәр – һукыр
хузәр – хазар
куфәз – купык
тушағ – тышау
таләк – талак
тиләк – теләк
туләк – төләү
тукәл – теүәл
кивәл – тәкәббер

арди сини киз
буди аник тәл
йайлир аник артучи
бурни таки кивәл
 Арбаны һине кыз,

Буйы уның – тал.
Йәйелере (арты) уның – артыштай,
Мороно таузай тәкәббер.

булән – болан
тузун – түзен, түзмер
самән – саман, һалам (Сикил һөйләше)
кулән – кулан (кырағай ишәк)
күкән – күгән
курбә -- курпы
кирби – керпе
киртеү – киртеү
барчә -- барса

кулда чикә миң йағәк
барча билә айрук тайәк
Кулда сакта мең яңак (сәтләүек),
Барсаһы менән – айырым таяк (һуғырға).

чумчә -- сүмес (Оғуз һөйләше)
йинийү – ынийы
чинчү – ынийы
камчи – камсы
манчү – мансыу
балдү – балта
чүкдә -- елкә
кандә -- кайза
карду – карлы

кардуни йинчү сакинмәң
тузғуни манчү сизинмәң
булмәдук наңкә савинмәң
билкәләр ани йирар
Карлыны ынийыға һанама,
Тузаңды мансыу (буяу) тип һизенмә.
Булмаған нәмәгә һөйөнмә --
Белгестәр унан ерәнер.

канду – кәндә (үзе)
куңди – кәнтәй
мунда – мында

амкак сизин турғу йук мундә таму
азкүлукук курмазиб ажун чикәр

Имгәк һүзенә торғо (урын) юк мында, тинем, --
Изгелеген күрмәйенсә заман сығыр (узыр).

мандә -- миндә
буғрә -- бағра (атан дөйә)
букри – бөкөрә
такрә -- тирә, тирәс
чубрә -- сепрәк
чағри – сағыр (ыласын)

чағри алиб аркун мундуб аркар йатәр
авлар кайик тайған изиб тилкү тутәр
Сағыр (ыласын) алып, арғымак менеп архарға етер,
Аулар кейек, тойгон (эт) әйзәп төлкө тотор.

чиғри – сығыр (катушка)
тухси – туксы, Туксабасы (Үсәргән кешеһе)
тумсә -- түмсә, түңсә (бәләкәй калкыулык)
тутши – тоташы, тоташ
карши – каршы
кавши – кауыш, кауышқан
тамғә -- тамға
тамағә -- тамағы (йылға тамағы)

тамағә суби ташрә чигкиб
тәғиғ утәр
артуч лари такрә укуб
тизкин йатәр
Тамак һыуы, ташып сығып,
Тауға үтер.
Артыштары, катланышып,
Тезелеп ятыр.

чувғә -- һыбайлы

калин кулән чувғәсиз булмәс
Калын (һимез) кулан һыбайлыһыз булмаҫ.

казғү – кайғы
карға – карға

карға карисин ким билгир
киши аласин ким табәр
Карға карыйын (картын) кем белер,

Кеше алаһын кем табыр?

карға кали булсә муңин ул буз сукәр
авчи йашиб тузак табә маңкә йакәр

Карға, калыр булһа, моңайып ул боз(зо) һүтер,
Аусы, йәшәп (картайһа), тозак төбөнә маңка яғыр.

карғу – карғыу
кашға – кашка
талвә -- тиле
туркү – төргө, ебәк төргәге

тавғәч ханник туркүси талим
таңламазиб бичмас

Табғас (кытай) хандың төргәге талай (байтак),
(Ләкин) тиңләмәйенсә (үлсәмәйенсә) бесмәс.

катки – кәтқи
баркә -- бәрге
буркә -- бөрсә
биркү – бирге (бурыс)
балкү – балкыу

кут балкүси билик
Кот балкышы -- белем.

билкә -- белгес

билкә арик азкү тутуб сүзин ишиб
арзамини украинбан ишкә сурә

Белгес ирзең изге тотоп (күреп) һүзен, ишетеп (тыңлап),
Арзаклығын өйрәнәп, эшкә (инергә) һора.

тирку – тирге (ашъяулык)
тирки – тиргәй

тилин тиркикә такир
Телен тиргәүгә тағыр.

тилкү – төлкө

Когда у женщины рождается ребенок, повивальную бабку спрашивают:
тилкү мү туғди азу бури му? – Төлкөмө тыузы, әллә бүреме? (Төлкө -- кыз,
бүре – ир бала һанала).

чилку – йылкы
сиркә -- һеркә
казкү – кәзәкәй
кулкү – көлкө
бирлә -- берләң, менән
тублү – төплө (кәберзе лә шула й тизәр)
бичмә -- бесмә үлән, бесән
турмә -- тырма (хрен)
такмә -- такма, таҕакай (төймә)

такмә киши үз булмәс
йат йағук түз булмәс
 Такма (тағылған) кеше – үз булмаҕ,
 Ят-яуыз төз булмаҕ.

тукмә -- текмә, тегәкәй
сузмә -- һөзмә
кармә -- кармалау, талау
кирмә -- кырма, кырылған
касмә -- киҕмә (сәс), маңдай сәс

тунлә билә бастимиз
такмә йаңак бистимиз
касмәләрен кистимиз
миңлак арин бичтимиз
 Төнлә менән баҕтык без,
 Такма яңағын (тағылған көстәрен) быстык без,
 Киҕмәләрен (алғы сафтарын) киҕтек без,
 Меңдәгән ирен бестек без!

бағнә -- баҕма
кушни – күрше
таштин – тыштан
кафтән – каптән, кафтан
табчән – төпсән (топчан)
тархән – тархан
суйран – һуйзан

такмә чачәк укулди
букукланиб букулди
туксин тукун тукулди
йазғәлимәт йуркашур
 Төймә сәсәк ығылды,

Быуынланып бөгөлдө,
Төксән (төклө) тукыма тукылды –
Язлыгышып (асылышып) әркелешер.

туксүн – тукһан
сансин – Сувар калаһы
саксүн – һикһән
киршан – кершән
қукшин – күкшел
базғән – балға
тутғүн – тоткон
сичғән – сыскан

улдачи сичғән муш ташаки кашир
Үләсәк сыскан мышык (ата бесәй) ташағын кашыр.

сарған – һарут (үлән)
казғән – казған

қуш йавузи сағизғән
йиғач йавузи азған
йир йавузи казған
будин йавузи барсған
Қош яуызы (яманы) – һайысқан,
Ағас яуызы – азған,
Ер яуызы – казған,
Бөтөн (халык) яуызы – Барсхан.

қузғун – қозғон

буриниң уртақ қузғуннуғ йиғач башиндә
Бүренеке – уртақ, қозғондоко – ағас башында.

қумғән – қомған
баркин – барғын
турқун – торғон
талкән – талқан

уғлум укут алғил
биликсизлик қатәр
талкән қимник булсә
аңар бакмәс қатәр
Уғлым, укыу ал гел,
Белекһезлек – хәтәр.

Талкан кемдеке булһа, --
Уға бакмаҫ катыр (үлем).

калкән – калкан

кикриб атиғ камшалим
калкан суңун чумшалим
кайнаб йанә йумшалим
катиғ йағи йувилсүн
Күкрәп-атылып камшайым,
Калкан-һөгө сумышлайым,
Кайнап йәнә йомошлайым –
Катыу (үлеү) яуы юйылһын!

туркун – төркөм

калсә абаң тарканим
атилкамат туркуним
йазлилмағай таркиним
амди чарик чаркашур
Килһә абаң – тарханым,
Изел-Кама төркөмөм,
Язлыкмаҫтай тарғыным –
Инде сиреү сәкәшер.

таркин – торған, торғон (һыу)
лимкан – лимон
батмән – батман
сикмән – һыкман, һыкмыр
катмән – кәтмән
карачи – карасы (карыһүз һөйләүсе, сәсән)
куруиғү – қурығыу, короу
бузәғү – бызау

авдәки бузәғү укүз булмәс
Өйзәге бызау үтез булмаҫ.

бушуғу – бушағы, бушатыу
тушлағу – тышаулы
такәғү – тауығы, тауык

йазидәки сувлин адаркали
авдәки такағу ичғинмә
Ясылағы (ялаңдағы) фазанды эзәрлекләп,

Өйзәге тауығыңды ыскындырма.

тумәғү – тымау
канәғү – канатыу (скальпель)
биләкү – беләү
карәкү – корған (сатыр)

кук курди карәкү йузти
Күк күрзе – корғанын йыйзы.

кузакү – күсәге (тәртешкә)

кузакү узун булсә алик куймәш
Күсәге озон булһа, кулы көймәс.

куликә -- күләгә
чумали – сумалы (Сикил һөйләшендә кырмыска)
кабәли – күбәләк
чикән – сикан
татинди – татынды (һөт)
сачинди – сәсенде
сурунди – һөрөндө
киринди – кырынды
салинди – һалынды, (һал бәйләнде)
таминди – тамынды
кумунди – күменде
тармут – тармыт
бичғуч – бескес, быскы, кайсы
суркич – һурғыс
кисғич – кысқыс
карбич – кирбес
буктир – үзән

аға буктир узә йурдим
йарик бакиб карә курдим
ани билиб таки турдим
тукал йағи тузи туғди
Акма-үзән уза йөрөнәм,
Ярыктан бағып кара күрзем.
Уны белеп, тағы торзом, --
Төкәлеп яуы, тузан тыузы (туззы).

балдир – балтыр
тәғ балдири – тау балтыры

билдир – былтыр
булғар – булғар
чағмур – шалкан?
балдиз – балдыз
кутсуз – котһоз

кутсуз кузуғкә кирсә кум йағәр
Котһоз козокка керһәң ком яуыр.

киркиз – кырғыз
кундуз – кондоз
кундуз – көндөз
мундуз – мөнһөз

начә мундуз арсә иш азкү
начә акри арсә йул азкү
Нисә (күпме) мөнһөз булһа ла, иш изге,
Нисә (күпме) урау булһа ла, юл изге.

бичғәс – бескес (шартнамә, килешеү)

бичғәс битик килурлар
анд кай йамә бирүрлар
хәндин басут тиларлар
йасмил чумал тиркашур
Бескес битек (языу) кылырзар,
Анткай йәнә бирерзәр,
Хандың (мөһөр) баһыуын теләрзәр –
Ясмил, Чумал тиргәшер...

кирбәс – кырылған баш, ялтас
булғаш – болғаш, болғаныш
катлдиш – катнаш
карғиш – карғыш
кулдаш – кулдаш
табзуғ – табышмак
туғсуғ – тыу-сык (көнсығыш)
тумлуғ – дымлык (һыуыклык)

тумлуғ калиб кабсади
кутлуғ йайиғ табсади
карлаб ажун йабсади
ат йин ушуб амиршур
Дымлык килеп капшаны,

Котло йәйзе таушаны (таушалдырзы),
Карлап мизгелде ябындырзы –
Ат, йәне өшөп, бирешер.

сачлиғ – сәсле
сизлағ – һызлау
сувләғ – һыулау
каршағ – карышлау
куршағ – коршау
кишлағ – кышлак, кышлау
киркәғ – корғак (королокло)
ниждәғ – наждак
бучғак – босмак
бурчак – борсак
бузлук – боҙлок
басрук – баҫрау

йир басруки тәғ бузун басруки бәк
Ер баҫрауы – тау, бөтөн (халык) баҫрауы – бәк.

балчик – балсык (Оғуз һөйләше)
булғак – болғак

булғак укуш булсә качән билкин йитәр
йаңшак талим сайраб ани тамғак катәр
Болғак укыу булһа, касан белемең етер?
Яңылышлык телем һайрап, унан тамак катыр.

тубрәк – тупрак
тарғәк – тарак
тармәк – тармак, тырнак
тузлук – тоҙлок
тиғрәк – түзмер

уғрәк ари тиғрәк
йаймин аник уғләк
сүти үзә сағрак
йайри таки ағлак
Уғрак (уғры) ире түзмер,
Ейеме (ашамлығы) уның тәкәбәрәс.
Һөтө үзе һауулы,
Йәйләүе тағы аулак.

туклук – туклык

туклук – тукал
тумшук – томшок
тамҗак – тамак
чахшәк – сакматаш

чахшәк узә ут булмәс
чәкрак билә увут булмәс
Сакматаш үзе ут булмаҗ,
Сакырыу менән өмөт булмаҗ.

чакмак – сакма
саблик – һаплык
сачгәк – сәскәк, әрәм-шәрәм итеүсе
сичгәк – сыскак
сусғәк – һоҗкак, һоҗко
сағрәк – сара (һауыт), тағарак

сәвин сағрәккә такир
Һүзен тағаракка тағыр

сағлик – һауынлык
сувлук – һыулык, һөлгө (һүлге)
саклик – һаклык
кудрук – койрок

кудрук катиғ тукдумиз
таңрик укуш укдумиз
камшиб атиғ тақдимиз
алдаб йана качтимиз
Койрокто каты тукынык без,
Тәңрегә укыу (доға) укынык без,
Камшап атын тактык без,
Алдап йәнә кастык без.

карсәк – корһак
карлук – Карлук кәбиләһе кешене
курлык – курлык
кисрәк – кысырак (кысыр бейә)

киз бирлә курашма кисрак бирлә йаришмә
Кыз менән көрәшмә, кысырак менән ярышма.

кишлик – кышлык
кифчак – кыпсак

култик – култык
камғәк – камғак
кумләк – комалак
канчик – кәнсек (инә эт)
мунчук – мунсак
бистак – аяланған йөн (Сикил һөйләше)
буксак – бүксә
турлук – төрлө
турмәк – төрмәк (бөрөшкәй-пирожки)
тушлук – төшлөк
тушлук узи – төшлөк узымы (вакыты)
суртук – һөртөк
сикрик – һикерек, һикереп үтер йырын
кубрук – күперек
кутлук – күтләк
кирбик – керпек
картук – киртек
кузлук – күзлек
кавшак – көпшәк
камдук – кимтек
канчәк – Коншак (название города возле Тариза, это на границе кипчаков).
кунлук – көнлөк
басбал – баһмалы (еп)
сабкил – һипкел
бачкам – башкам “знак в виде шелковой ленты или хвоста дикого быка, которые богатыри надевают в день битвы”.

татлы – фарсылашкан кеше

бачкам уруб атлакә
уйғурдаки татлакә
уғри йавуз итлакә
кушлар киби учтумиз
 Башкам урап атларға,
 Уйғыр тигән татлыға –
 Уғры-яуыз этләккә
 Коштар кеүек осток без.

базрам – байрам
тумрум – тумырым (ағас тумырымы)
куркум – күркәм
куркум – шафран үләне

баклар атин арғуруб

казгу ани турғуруб
маңзи йузи сарғараб
куркум аңар тутулур
 Бәктәр атын арытып,
 Кайғы уны торғозоп (туктатып),
 Моңһоу йөзө һарғайып,
 Күркәм (шафран) уға тотолор (һөртөлөр).

куләбуз – кылауыз, май бизе

калин каз куләбузсүз булмас
 Һимез каз кылауызһыз (бизһез) булмаҫ.

чичәлак – сиңәртәй (бармак)
чичәмук – сиңәртәйгә йәнәш бармак
суләмук – һулакай
тунарик – төнәрлек (урын)
бачәнак – бәжәнәк
буғурдә -- бөзрә
табузғу – табышкы, табышмак
сибизғу – һыбызғы
саричғә -- саранса
татиркү – татырлы (әселе ер)
сакиркү – сағыусы (талпан)
сақуркә -- сикерткә, сиңерткә
субуркү – һепертке
кутурмә -- күтәрмә (күтәрмәле бүрек)
кучурмә -- күсермә
кулначи – колонлаусы (быуаз бейә)
тамракү – тимрәү
булғамә -- болғама, боламык
сундири – диңгез

ашйәк айур башим булсә
сундури дә сув ичакәй ман
 Ишәк әйтер: башым (һау) булһа,
 Диңгеззән һыу әсермен.

субрунди – һеперенде
кучғунди – көсәнде
саркинди – һаркыңды
куғурмәч – қурмас
йуғурғуч – йүгергес
чиғилвәр уки – кысқа ук

уру туруб йағди аңар киш уки чиғилвәр
айдим асиғ килғу амас сан йалвәр

Үрә тороп, яузы уға кысқа уктар –

Әйттем: әжәлгә калмайым, тигән, тағы ялбар!

самуртуғ – сеймәлсек

камишлиғ – камышлык

туруғлағ – торорлок, торлак

сариглиғ – һарылык

тулумлуғ ар – толумлок ир. Ире үлеп “тол”ға калған катындың өйөндә
толумлок – мәрхүмдең курсак-һыны (тол) торған, шуға күрә тол катын(ы)
тизәр.

уңдун налик йалвармадин

кач ката бирдин тавәр

тулумлуғ булуб катиндин

каник амди йир сувәр

Унан (Тәңренән) нилектән ялбарманың,

Каса-ката бирзең (әжәлгә) табар (тауар итеп йәнеңде).

Толумлоғо булып катындың,

Каның инде ер һуғарыр.

бурундук – морондок (нукта)

сағирчик – сыйырсык

кабирчак – кабырсак

каринчә -- каранса, кырмысқа

тубулғәк – тубылығы

чумушлук – йомошлок (йомош үтәү урын әбрәкәй)

тануклук – таныклык

сатиглик – һатыулык

сариглик – һарылык

суғиклик – һууыклык

казашлик – катышлык, катнашлык

саранлик – һаранлык

накин тутар баклайу узи йимәс

саранликин сиғтайү алтун йигәр

Ныклап тотор байлығын – үзе еймәс (ашамаç),

Һаранлыктан һыктанып алтын йыйыр.

кунуклук – кунаклык

тамурлук – тимерлек

кумурлук – күмерлек

кизизлик – кейезлек
такузлук – токослок (кашкалык)

ат такузлики ай булмәс
Ат кашкаһы Ай булмаҫ.

самизлик – һимезлек
кувазлик – кыуазлык

аштиб атә анәңник савларини кадирмә
наң куб булуду кувазлик килниб
Ишетеп, ата-анаңдың һүззәренә карышма,
Наның (икмәгең) күп булып, кыуазлык кылып (которма).

чачаклик – сәсәклек
кабаклик – кәбәклек
караклик – кәрәклек
башиклик – бишеклек
кушиклик – ышыклык
бурунчук – моронсок, бөркәнсек
таринчәк – төрөнсөк, төйөнсөк
будурсин – бүзәнә

узум маник будурсин
ути аник чакланүр
Үзем (йәнем) миңең бүзәнә,
Уты уның сағылыр.

бушутгән – бушаткан
ташитгән – ташыткан
кашитгән – кашыткан
камитгән – камаштырған
канатгән – канаткан
канитгән – кәнәгәтләндергән
татургән – татыткан
тубургән – тупракланған

арди ашин татургән
йавлак йағиғ качурған
уғрак сусин кайтарған
басти улум ахтару
Иргә ашын татыткан,
Яулык яғын (дошман яғын) касырған,
Уғрак һуғышсыларын кайтарған, --

Бақты үлем аһтары...

субузгән – зыярат

субузгәндә ав булмәс

тубургәндә ау булмәс

Зыяратта өй булмаҫ,

Тупраклыкта (саңлыкта) ау булмаҫ.

кабарған – кабарған

катурған – катырған (эс катырып көлдөрткән)

кубурған – куптарған

сизиргән – һызырған

кайтарған – кайтарған

качургән – касырған

сағиргән – сакырған (һайысқан)

кудузгун – койошкан

кутулгән – котолған

кабулгән – кабылған

кушулгән – кушылған

сукулгән – һуғылған

таширкән – ташбайған

тирилкән – терелгән

кутуркән – күтәргән

качуркән – кисергән

йағи утин учуркән

туйдун ани кучуркән

ишлар узуб качуркән

тақди уки улдурү

Яғы (дошман) утын осорған,

Туйзан уны күсергән,

Эштәр узып касырған –

Тейзе уғы үлтерә...

куларкән – колаусан

сумуркән – сумырған

сурулкән – һөрөлгән

карилкән – кирелгән

касилкән – киҫелгән

тукулкән – тукылған

сундилач – бузтурғай

сундилач иши армәс урткүн табмәк

Бузтурғай эше имәс (түгел) ураткан (ырзын) тапамак (ырзында иген баһыу).

карғиләч – карлуғас
карғалиғ – Карғалык (Тараз калаһы янындағы төбәк исеме)
сармусак – һарымсак
курғулук – куркаклык
кизләмук – кызамык
кашғалак – каскалак
калвә -- башакһыз ук

таңда билә курсә мини урдак атар
калвә куруб кашғалаки сувкә батәр
Таңда белә-күрһә мине, үрзәк атарзы,
Калвә күреп, каскалағы (үрзәктең) һыуға батар (сумыр).

балкулук – балкыулык

булдәчи бузағу укуз арә балкулук
(Бүгәй) булаһы бызау үгез араһында балкыныр.

сандувәч – һандуғас

сандин качар сундилач
маңдә тинар карғилач
татлиғ утар сандувәч
аркак тиши учрушур
Һинән касыр бузтурғай,
Миңдә төнәр карлуғас.
Тотлоғоу үгәр (һайраузан туктар) һандуғас –
(Йәй һәм Кыштын) ырғак теше осрашыр.

күзелдерек – күзелдерек (күзлек)
куч – күс

тунлә билә кучалим
йамар сувин качалим
тарңук сувин ичалим
йувғә йағи увулсүн
Төнлә менән күсәйем,
Һамар һыуын кисәйем,
Торонок (Тын – Дон) һыуын эсәйем –
Яулы яғы (дошман) убылһын.

кур – күр, кара

йүзкә курмә арзам тилә

Йөзөнә карама – ярзам телә (һора).

кас – киҫ

уйғур йиғач узүн кас

тамур кишғә кас

Уйғыр, ағасты үзеңә киҫ,

Тамырын кешегә киҫ.

буш – бош, бошон

бушмасә бүз куш тутәр

йвмасә урүң куш тутәр

Бошмасы – буз (вак) кош тотар,

Йыбанмасы – эре кош тотар.

туш – төш

такрә алиб акралим

атин тушуб йукрәлим

арслан лайү кукралим

кучи анин кавилсүн

Ғәйрәтләнеп акырайым,

Аттан төшөп йүгерәйем,

Арысланланып күкрәйем –

Көсә уның койолһон.

йбак сиңәк сүткә тушүр

Ебек сыйнак (серәкәй) һөткә төшәр.

туғ – тыу

мүш – мышық, бесәй

мүш уғли муйәв туғәр

Бесәй уғлы мыяулап тыуыр.

сав – һөй

тайғән йукурканни тилкү савмәс

Тойғон (эт) йүгереген төлкө һөймәс

чук -- сүк, сүкәй

аран камуғ артади наңлар узү
тавар куруб услийу аскә чукәр
Ирзең комһозлоғо арта, талыр йәне –
Тауар күреп услаһа, аска сүгәр.

чик – сык

куч алдин кирсә туру туңдук тан чикәр
Көс алдан керһә, канун тынлыктан сығыр (касыр).

тук – түк

уғлан сүв тукәр улуг йәни синүр
Уғлан һыу түгер, олоғ (тайып) янбашы һыныр.

так – так, тек, тей

авак авкә такмәс
Ебек өйгә теймәс (етмәс).

арғалир укин азәк
такмади бу сәв ушәк
Аткандыр уғын азғак (азғын) --
Теймәне был сәпкә ошак.

тукүн тукди – төймә текте

тилин тукмишни тишин йазмәс
Телен теккән (тешлэгән) тешен язмас (ауызын асмас).

тик – тек

тикмә кинчә унмәс
тиләмакинчә булмас
Текмәйенсә уңмас,
Теләмәйенсә булмас.

чал – сал, салыу

чаксә тутнүр чалсә билнүр
(Сакма) сакһа – төтөнләр, салһа – беленер.

итим тутүб кузи чалди
аник тусин кирә йулди
башин алиб кузи салди
буғуз алиб тукал буғди
Этем тотоп кузыны (һарыкты) салды –
Уның түшен кирә йолдо,
Башынан алып, кузыны һалды,
Боғазынан алып теүәл быузы.

кал – кал

ил калди турү калмәс
Ил калды (калһа ла), йола калмаҫ.

кал – кил

бир карға бирлә киш калмәс
Бер карға менән кыш килмәҫ.

кул – көл, көлөү

кулсә киши атмә аңар уртар кулә
баккил аңар азкүдукун ағзин күлә
Көлһә кеше, атма уға үртәр (ут) көлә,
Бағыл уға изгелекле, ауызың көлөп (йылмайып).

сан – һан

бәриғ утрү тутсә йукка санмәс
(Табынға) барын ултыртһа, юкка һаналмаҫ.

авлаб мани куймаңиз
айик айиб кимаңиз
акар кузум уш таңиз
такрә йурә куш учәр
Аулап мине куймағыз,
Айкайып (акайып карап) кыймағыз (киҫмәгез).
Акайыр күзем – куш диңгез,
Тирәләй йөрөп кош осар.

турғән улуғ ишлакә
тирки уруб ашлакә
тумлуғ кадир кишлака
кузти арик умдуру

Торғаны олоғ эшлекле,
Теркәү (койма) һуғып (койоп), ашлыклы.
Дымлык катыр кышлыклы –
Кузлы арыуымдыр ул.

тутушмакинчә тузулмәс
тубирмәкинчә ачилмәс
Тотошмайынса – тезелмәс,
Төйнәлмәйенсә -- асылмаҫ.

арди ашин татурғән
йавлак йағиғ катарғән
буйнин тутуб казирғән
басти улум ағтарү
Иргә ашын татытқан,
Яулык яғын (дошман яуын) кайтарған,
Муйынын тотоп кайырған –
Баҫты үлем аһтары...

тави йук кутурсә
камич йамә кутурур
Дөйә йөк күтәрһә,
Камсы йәнә күтәрер.

алин тубу йашарди
урут утин йашурди
күлник сувин кушарди
сиғир букә муңрашур
Ялан, түбә йәшәрзе,
Үртәлгән (кыуарған) үләнен йәшерзе,
Күлдең һыуын кушылдырзы –
Һыйыр, буға мөңрәшер.

ата уғли атач туғар
Ата уғлы атас (атаһына окшап) тыуыр.

күккә сағурсә
йүзкә тушүр
Күккә төкөрһәң,
Йөзөңә төшөр.

тикир – кикер

кузи кикириб уғуш тирдим

йағи кәрү кириш курдум
тукуч ачрә уруш бирдим
аран күрүб баши тигди
 Кызыу кикереп уңыш тирзем,
 Яныма каты кереш корзом
 Тукмак әсерә орош (һуғыш) бирзем –
 Ирзәрзе күреп башы тейзе (кылыска).

кулар – колар

ар уғли муңәз мас
ит уғли кулармас
 Ир уғлы моңаймаҫ,
 Эт уғлы коламаҫ.

сукшуб урушур
утра түн титишүр
 Һуғышып-ирешер,
 Үз-ара тун тетешер.

йарағ булүб йағушди
артуклукин сукушди
кулун кабул китишди
сурди маник куйуми
 Яракланып яклашты,
 Арзакланып һуғышты,
 Колон кабып (каптырып, әләктереп) китеште,
 Хәрзө (урланы) минең куйымды...

туруш – торош

кичик улүгкә турушмәс
кирғуй суңкуркә каришмәс
 Кесе – олоға торошмаҫ,
 (Каркылдак) карға саңкырға (бөркөткә) карышмаҫ.

йай киш билә каришди
ардам йасин курушти
чарик тутуб курушти
уктағали утрушур
 Йәй Кыш менән карышты,
 Артым йәшен корошто,
 Сиреү тотоп көрәште –
 Ук-тәғәлә осрошор.

тәғ тәғкә кавушмәс
киши кишикә кавушүр
Тау тауға кауышмаҫ,
Кеше кешегә кауышыр.

күчи таңи тукишти
уғуш күнум укушти
чарик таба йакишти
бизкә калиб уч утәр
Көсә тиңенсә тукмашты,
Ығыш кыным (каңдан) укмашты.
Сиреү түбә якынлашты –
Безгә килеп үс үтәр (алыр)...

мүш йакрикә такишмәс
айур киши наңи йарашмәс
Бесәй юғарыға ынтылмаҫ,
Әйтер: кешенеке ярамаҫ.

кулуш – кылыш, эшләш

түңур казин булушти
киркин таки кулушти
амди тишим камашти
алти турум тәйимни
Төңөр козам булышты,
(Кыз)-кыркын тағы кылышты (эшләште).
Инде тешем камашты –
Алды торомтайымды (аҫрауымды)...

азкүмукни сүв азакиңдә
камиш башиндә тилә
Изгелекте һыу аяғынан -- камыш башынан телә (көт).

чудукти – һулыкты

тини йимә учукти
ари ати ачикти
иши таки чудукти
сүзин аник ким тутәр
Тыны-еме осоктай,
Ире-аты ысыктай,
Әше тағы һулыктай –

Һүзен уның кем тотар?..

сучул – сисел, сисен

йағмур йағиб сачилди
турлук чичәк сучулди
йинчу кәби ачилди
чиндән йибәр йуғрушүр
 Ямғыр яуып сәселде,
 Төрлө сәсәк сиселде,
 Йонсоу көбө асылды –
 Хуш еҫ ебәрәп йоғолошор.

сарил – һарыл
сирил – һырыл
ташил – тишел

кани акиб йушулди
каби камуғ ташилди
улук билә кушулди
туғмиш куни уш батәр
 Каны ағып йышылды,
 Кабы-камағы тишелде,
 Үлектәр менән кушылды –
 Тыумыш Көнө (Кояшы) осоп батыр (байыр).

чакил – сағылыусы ут

йукурди кавал ат
чакилди кизил ут
куйурди арут ут
сачраб анин уртанур
 Йүгерзе кабалан ат --
 Сағылды кызыл ут,
 Көйрәне һарут-ут (үлән) –
 Сәсрәп, унан үртәнде.

кусул – һузыл

йүгуркәндә артук азак кусулсә ушийүр
 Юрғанда артык аяк (аяк артык) һузылһа, өшөйзәр.

табин – табын

украан аник билкин кундә аңәр бәрү
куткиликин табинғил кузғил куваз
Өйрән унан белгәнен, көн дә уға барып,
Котлолоғона табын гел, кыу гел кыуазлығыңды.

узик ути тутүнуб
убкә йурак куғрулүр
Үзәк (йәнен) уты төтөнләп,
Үпкә, йөрәк курылыр.

арслан кулрасә ат азаки тушәнур
Арыслан ырылдаһа, ат аяғы тышалыр.

кучанди биләким
йағүди тиләким
талиңди биликим
такруб аңар чартилүр
Көсәнде беләгем –
Якынланы теләгем.
Талайланды (байтакланды) белемем –
Тәгәрләп эңер сиртелер.

сүзкә сучүнсә булун барир
Һүзгә (телгә) сиселһә, бөлөнгә (пленға) барыр (төшөр).

савунмакил йунд укур азғир атин
алтун кумуш булнубан ағи тавәр
Һөйөнмә гел, йүнләнем, тип, өйөр айғыры атын (исемен) –
Алтын-көмөш булынып ағыр тауар.

күз калики йәзин балкүрәр
Көз киләһе (нәмә) язын балкыныр (беленер).

кизлаб тутар савуклук
азриш куни балкүрәр
башлиғ күзүк йабсама
йаши аник саврукәр
Кузлап төтәр һөйөклөк
Айырылыш көнә балкыныр (беленер):
Башын-күзен япһа ла,
Йәше уның һаркылыр.

авлик тузғурсә күзи йулкә булүр
Аулак туйзырһа, күзе юлда булыр.

тузғурмади итимни
турғурғалир атимни
сурди маник кутумни
каз таки курдайими

Туйзырманы әтемде,
Торғозолор атымды.
Һурзы минең котомдо –
Каз, тағы курзағымды.

куңли куйуб кани куриб ағзи ачиб катғурәр
сизғурғалир узик лар ассиз йузи буркурәр
Күңеле көйөп, каны короп, ауызын асып кайғырыр,
Һызғыланыр үзәктәре, иҫһез йөзө буркырар (акбурзай ағарыр).

казғур – кайғыр

калсә саңә йулғирә
үзун ани узғурә
барсун нару казғурә
сатти маник әйими

Килһә һиңә Юлғара,
Вакытыңды узғара.
Барһын (китһен) ары кайғырып –
Һатты минең әйемде (йәремде).

калтур – килтер
табраш – тибеш, тибешеү

ул қар қамуғ кишин анәр
ашлик тариф анин унәр
йавлак йағи маңдә тинәр
сан калибан табрашур

Ул қар қамаһа қышын әгәр,
Ашлық-тары унан уңыр.
Дошман яуы мында тыныр, --
Һин (Йәй) килеүгә тибешер...

талбишди – талпынды

калсә абаң тарканим
итилкамат туркунум
тарилмағай туркунум
амди чарик чаркашүр

Килһә апам-тарханым,
Һүтелмәстер төргәнем,
Таралмастыр төркөмөм –
Инде сиреү сәкәшер.

казриш – кайырыш

иши аник арташиб
уғрак билә урташиб
буйнин алиб казришиб
тутгун алиб кул сатәр
Эше уның артышып (шәбәйеп),
Уғрак менән үртәшеп,
Муйынын(ан) алып кайырышып,
Тоткон алып кол һатыр.

калди асин аснайү
казкә тукал уснайү
кирди будун куснайү
карә булит кукрашүр
Килде әсе әснәйе (еле) –
Кызыу (әсе) түгел иҫнәүе (иҫеүе).
Керзе бөтөнөһө кыуышка –
Кара болот күкрәшер.

кузум йаши саврукуб күзи акәр
билиниб ажун амкакин түкалукәр
Күзем йәше һаркылып күззән ағыр,
Бөлөнөп заман имгәгенән, түгелеп ығыр.

чартилүр – сиртелер, һөртөлөр (урланыр)

ардам сиздан кут чартилүр
Артымһыззан кот сиртелер.

тун кун туруб йиғлайү
йашим маник саврулүр
Төн-көн тороп илайым –
Йәшем миңең сыпырлар.

куртул – котол

узлак йарағ кузатти
уғри тузак узатти

бакләр бакин азитти
качсә кали куртулур
 Осрак-ярак күзәтте,
 Уҗры тозак озатты,
 Бәктәр бәген азыртты –
 Каша, калай котолор?..

азимни укарман
биликни йукарман
кунулни тукарман
ардам үзә турлунур
 Изгемде (доғамды) укырмын,
 Белемгә йоғормон,
 Күңелде тукырмын –
 Артым (килем) йәне төрөлөнөр.

тави силкинсә ашәк кә йук чикәр
 Дөйә һелкенһә, ишәккә йөк сығыр (төшөр).

казған – казан, казаныш

бакмас будун савуксуз
йудки йузи саранкә
казған улич тузунлук
калсун чавиң йаринкә
 Бакмаç бөтөн (халык) һөйөкһөзгә --
 Йотко-йөзө һаранға.
 Казанған өлөш – тузанлык,
 Калһын шауың (даның) йәренгә (киләсәккә).

карван – карман
туркун – туркын
кирлан – керлән
кисиркан – кысырғын, кысымыр (һаран)

илтиб тариф кузмади
сичгән таки сикиркән
кизлаб налук кутарсан
амди ани кисиркән
 Илтеп тары куйманың:
 Сысқан, тағы сиңерткә
 Кайызлауын көтөрһөң
 Инде уны, кысымырланып.

кичикдә катиҗлансә улғәзү савнур
Кеселектә катыланһа (базыкланһа), олоғайғас һөйөнөр.

турмутлан – тармытлан

бушлуғлансә бухсукланур
Бушакланһа – бук-һакланыр.

тиғрак – тейгерәк (тигр, юлбарыс)
тиғраклан – тейгерәклән (юлбарысдан)

тиғракланиб сакиртти
арин атин йукуртти
бизни камуғ анкитти
андағ сүкә ким йатәр
Юлбарысланып һикертте,
Ирен-атын йүгертте,
Беззе камап аңкытты (аңдан яззырзы) –
Ундай һуғышсыға кем етер?!

тат -- фарсы
тат – тут (ржавчина)

килич татиксә иш йунчир
ар татиксә ат тунчир
Кылыс тутыкһа, эш йонсор,
Ир татыкһа (фарсылашһа), исем тонсор.

как – как (ит қағы, балан қағы)
как – как, как ер

каклар камуғ кулради
тағлар баши аларди
ажун тини йилирди
ту ту чачак чаркашур
Кактар (тигезлектәр) камалып күлләнде,
Таузар башы аларзы,
Мизгел тыны йылынды –
Түл-түл сәсәк сәкәшер.

азар – әйәр
күк – әйәр тарткыһы

ар сүзи бир азар сүзи үч

Ир һүзе – бер, эйәр һүзе (тарткыһы) -- өс.

букак – быуҕак (зоб)
такмә – төрлө
букук – быуык, быуыкланды (тумалды)

такмә чачак укулди
букукланиб букулди
туксин тукун тукулди
йазлиб йанә йуркашүр
 Төрлө сәсәк ыһылды,
 Быуыкланып бөгөлдө,
 Төксән тукыма тукылды –
 Йазылып йәнә үркелер.

такук – тауык
сакак – һаҕак (эйәк, балта-бысак һаҕағы)

сакал ухшәр
сакак бичәр
 Һакал укшыр,
 Һаҕак бесер.

какук – кәкүк
йатут – ятыу, ятык
йатут сач – ятык сәс
кукәкүн – күгәүен

ики буғрә икәшүр
урә кукәкүн йанчилүр
 Ике буғра (ата дөйә) игәшер,
 Уртала күгәүен йәнселер.

карҕак – карғау
тулкүк – тулҕак, тулы
туркәк – төргәк
тазкәк – тайҕак
кускук – күзгәк, күз тейерлек (караскы)
әлин – алғыр, хәйләкәр

әлин арслән тутар
күчүн кускук тутмәс
 Алғыр – арыслан тотор,
 Көслө -- караскы ла тотмаҕ.

куркәк – кергәк, көрәк

буч буч атар самуркук
буғай учүн маңланур
 Быж-быж итер сыйырсык --
 Боғазы өсөн моңланыр.

казизкәк – кайышкак
тут – тот

алик тутғинчә ут тут
 Алык (әсир) тоткансы, ут тот.

тит – тет
сус – һөз
как – как (һук)
бат – бат
чат – сат (сат-йәбешәү, бәйләү)

урдуланиб йуксак тағиғ уғләк чатәр
уйғур татин йувғә алиб йумғин сатәр
 Урзаланып, юксан тауза кәзәбәрәс бәйләр,
 Уйғыр татын (фарсыһын) яуза алып, йәмғеһен һатыр.

кичит – кысыт
бурут – бурлат
турут – торолт, тарыт

таңри ажун турутти
чиғри аз тазкину
йулдузлари чуркашиб
тун кун үзә йурканур
 Тәңре ғаләм тарытты --
 Юғары изгелек тезелер.
 Йондоззари сәкәшеп,
 Төн-көн уза йөрөнөр.

карит – картайт

узлак каритмишкә бузуг талкимәс
 Узалак (вакыт) картаймышка буяу (румяна) талкымағ.

букутти – бүктерзе

булат – быулат
чилат – сылат
каматти – камашты

атаси ачиғ адмилә йисә
уғли ниң тиши камәр
Атаһы әсе алма ейһә (ашаһа),
Уғлының теше камашыр.

кумит – кымшат

йасмил сүсин кумитти
барчә калиб йумитти
арслан табә амитти
куркуб баши тазкинур
Ясмил һуғышсыларын кымшатты,
Барсаһы килеп йомолдо.
Арыслан тибеп өмөттө,
Куркып башы, тезләнер.

синат – һынат
кинат – кыйнат, тукмат
йат – ят (йокларға)
йут – йот
йәт – ет
йубат – йыуат
йубилади – йүпәләне
йарат – ярат
йурит – йөрөт
йағут – якынлат

калсә умә тушуркил тинсун аник аруклук
арбә саман йағутғил булсун ати яруклук
Килһә кунак, төшөр гел (өйөңә) – тынһын уның арыуы;
Арпа, һалам якынайт – булһын аты яраклы.

йилит – йылыт
сихтат – һыктат
сурчитти – һөрлөктө
кирчат – киршәт

алким ариғ кирчатур ук башаки
унмиш улуг тарңак узә куб кашаки
Алғымд (кулым) арыу киршәтер ук башағын --

Уңған оло тырнак (баш бармағым) йәндәрҙе күп какшатты.

кавчит – каушат

ари – һағызак

ари кавчитсә исрүр

Һағызакты кымшатаһаң иҫерер (сағыр).

сачрат – сәсрәт

сачратғу дин куркмиш куш

кирк йил азри йиғач узә кунмәс

Сәсрәткенән курккан кош

Тырк йыл айры ағас өҫтөнә кунмаҫ.

сакирт – һикерт

самирт – һимерт

каврат – каурат

уҙлүк куни тавратүр

йалиңук кучин кавратүр

ардин ажун савратүр

качсә таки арталүр

Узғалык (вакыт) Көндө тәгәрләтер,

Йәнленең көсөн кауратыр,

Ирзән (йәнен) заман һоратыр,

Каша, тағы артылыр (ябырылыр).

кавшат – каушат

буркит – бурһыт

бузлат – бузлат (бакырт)

башлат – башлат

бағлат – баулат

тарлат – тирләт

тузлат – тозлат

ташлат – ташлат

тишлат – тешләт

чағри бириб кушлатү

тайған изиб тишлатү

тилкү туңуз ташлатү

ардам билә уклалим

Ыласын бәреп (сөйөп) кошлатып,

Тойғон (эт) әйзәп тешләтеп,

Төлкө, дуңғыз ташлатып,
Артым менән макталдым.

сармат – сырмат
кавшаш – көйшәш
йунчут – йонсот
йалрит – ялтырат
йарсит – ярһыт
йумшат – йомшат
ялват – ялат
йатлат – ятлат
йашнат – йәшнәт

йашнаб килич башины узә каккил йарә
бичлиб аник буйуни таки калкан турә
Йәшнәп кылыс, башын өзә кағыл, яра;
Беселеп уның муйыны, тағы калканын тура!

йайлат – йәйләт
буйнат – буйлат
таңлат – таң калдыр
тиңлат тыңлат
йиб – еп
йир – йыр
йаш – йәш
йук – йөк
йил – йыл
йин -- өң

тилкү үз йиңә үрсә
узуз – булур
Төлкө үз өңөнә өрһә,
Корсаңғы булыр.

куш курт камуғ тирилди
аркак тиши тирилди
укур алиб тарилди
йинкә йанә киркусүз
Кош-корт күмәк терелде,
(Кыштын) ырғак теше тирелде,
Өйөрләнәп таралды –
Өңгә йәнә кергеһез.

йунд – йөндө, йөнлө (йылкы)

йикит – егет
йиғач – ағас
йиғач – фаллос
йуләр – йолар (тезген)

йуңд бәшин йүләрлаб қаңлади
Йылкының башын тезгенләп канланы.

йатиз – йәтеш
йавуз – яуыз
йариш – ярыш
йаваш – йыуаш

кулдаш билә йарашғил
каршиб адин удурмә
бак тут йаваш такәғү
сублин йазин адармә
Кулдаш менән яраш гел,
Карышып уға ултырма.
Бағып тот йыуаш тауығыңды,
Сүлдән фазан эзләмә.

йувуш – йоғош (кыз артынан бирнә)

йувушлук калин йавәш булүр
Йоғошло килен йыуаш булыр.

йумуш – йомош
йарағ – ярау, ярак (һуғыш кейеме)

иш йарәғиндә сарт асиғиндә
Иш – ярауында, һарт (саузагәр) – ашауында.

йудуғ – йолом (выкуп)

миң киши йулғи булүб узиңә
баркалар үзун аник күзиңә
Мең кеше йолом булып үзенә,
Бәргәләр туған уның күзенә.

йаниғ – яныу
йарук – ярык
ярик – ярак (яу кешеһе)
йазук – язык (ярамаған)

үт тутунсуз булмәс
йикит йәзуксуз булмәс
 Ут төтөнһөз булмаҫ,
 Егет языхыз булмаҫ.

йасик – ясык (чехол)

убрак йасикдин түзлуғ йә чикәр
 Өбрәк (изрәгән) ясыктан тузанлы йәйә сығыр.

йуләк – юлак (бәләкәй йылға – инеш)

актурур күзум йуләк
туш килур урдак йуғәк
 Актырыр күзем юлак,
 Төшә килер үрзәк-йөзгәк.

йитук – йоток, йотолған, юғалған

йитуклук анәси куйун ачәр
 (Нәмәһен) юғалткан – инәһенең куйынын асыр.

йитик – етек
йурак – йөрәк
йузук – йөзөк
йашил – йәшел
йарим – ярым
йиғим – йыйым, өйөм (өйөлгән)

талим сүзук уксә булмәс
йалим кайә йиксә булмәс
 Телем һүзе укхыз булмаҫ,
 Яллы кая екһез булмаҫ.

килнү билсә кизил казәр
йарәнү билсә йашил казәр
 Кыланыу белһә -- кызыл кейер,
 Яраныу белһә -- йәшел кейер.

йиғин – йыйын
йакин – якын

йакин йағук курмазиб наңни кузүр

казаш таба ит киби киңир бакар
Якынын якын күрмәйсә, нәмә көсәр,
Тайыш тапкан эт кеүек, кыңгыр бағыр.

йалин – ялкын
йилин – елен
йайиғ – йәйек
йаби – ябыу, сепрәк (Сикил һөйләшәндә)
йалим – елем
йаси – ясы
йағи – яғы, дошман яғы
йавә -- йыуа
йакә -- яка
йалә -- яла
йулә -- юллык (яктырткыс)

такмә иват ишкә куруб турғил алә
чакмак чакиб ивсә кали азнур йулә
Текмә ипәтәйһезлек (ипһезлек) эшкә, короп тор гел алғырлык.
Сакма сағып ипһез кыланһаң, айныр (һүнер) яктылык.

йанә -- йәнә
йати – ете
йипәр – йофар
йадағ – йәйәү
йамағ – ямау

барчин йамағи барчинкә
кариш йамағи каришкә
Барсын (парча) ямауы – барсынға,
Карыш (йөн) ямауы – карышка (йөнгә).

йирәк – йырак

уғрағим кандү йирәк
булнади мәни карәк
Йөрәгем (һөйгәнем) кандай йырак,
Бөләнләне (әсирләне) мине карашы.

йағук – якын
йунәк – йыйнак
йамән – яман
йалби – ялпак
йирчү – ерһеү (кәбер көсәү)

йинчү – ынйы

үтлук йинчү йирдә калмәс

Үтәләк (тишекле) ынйы ерзә калмаҫ.

йашрү – йәшереү

йуғри – йүгәрә (әре тары)

аш татғи түз йуғрин йимәс

Аш татыһы тоз -- йүгәрене еймәҫ (ашамаҫ -- бозмаҫ)

йакри – майлы

биширлүр йакри кийәк

тушһурур йуғри чанәк

Бешерелер майлы кейек,

Ташыр тулып йүгәренән (өйрәнән) шан (оло һауыт).

йавғу – ялпы

йалға – ялға

карә муң калмакинчә

карә йалға качмә

Кара моң килмәйенсә,

Кара ялға қасма.

йалв – йәлеп итеү

йалвин – йәлеп иткес

йалвин аник күзи

йалкин аник үзи

түлун айин йүзи

йарди маниң йүрәк

Йәлеп иткес уның күзе,

Ялкын уның үзе,

Тулған Айзай йөзә --

Ярзы минең йөрәкте.

йувкә -- йока

анәси тавлук йувкә йабәр

уғли тайтик кушә кабәр

Инәһе тауыктай – йока ябар (көлсәне),

Уғлы тайзай – куша кабар (бер юлы икеһен).

йилки – йылкы
йарма – ярма
йикнә -- энә
йумғи – йәмғе
йаләчи – яласы
йашәгү – йәшәге
йамағү – ямағы, ямауы
йабакү – ябағы
йимшән – емшән (күгәрәм)
йалғән – ялған
йатикән – Етегән
йунинди – юнынты, юнышкы
йасғәч – ясы ағас (куна тактаһы)
йағмур – ямғыр

начә мә убрак казук арсә
йағмуркә йарәр
 Нисәмә өлбөрәк кейез зә
 Ямғырға ярар.

куйди булут йағмурын
кариб тутәр ак турин
киркә кузти ул карин
акин акар аңрашур
 Койзо болот ямғырын,
 Киреп тотар ак түрен.
 Кырға кыузы ул карын –
 Ағын ағыр, ыңрашыр.

йарбуз – “мангуст” тигән кейек

йилән йарбуздин качәр
канчә барсә йарбуз утрү калур
 Йылан ярбуздан касыр,
 Канса (күпме) барһа ла, йылан үлтереү кылыр (үлтерер).

йулдуз – йондоз
аран түз – Юпитер
кара куш – (кара кош) Бизмән
өлкәр – Плеяды
йатикән – Етегән
тамур казук – Тимер Казык
бакыр һуғым – Марс

йулсүз – юлһыз
йардаш – ерзәш

узлак ариғ кавради
йунчиғ йавуз тавради
ардам йимә саварди
ажун баки чартилүр
 Вакыт арыу каураны –
 Йонсоу яуыз табышланды.
 Артым еме һауылды –
 Заман бәге сиртелер.

йарлиғ – ярлы
йарлиғ – ярлык
йатғәк – ятак
йудрук – йозрок

йатник йағлиғ тикүсиндән
үзнук канлиғ йудрук йик
 Яттың майлы төкөшөнән
 Үзеңдекенең канлы йозроғо якшы.

йавлак – яулак, яусан

кулсә киши йузиңә курклук йузин курун кил
йавлак кузас тиликни азкү савиғ тиланкил
 Көлһә кеше йөзөңә, күркәм йөзөңдә күрһәт,
 Яусан көйәз телеңде изге һүзгә телләндер.

йумғәк – йомғак
йандик – яндык, янған ат
йанчук – янсык
йузлук – йөзлөк
йуксак тәғ – юғары тау

ус ас куруб йуксак калик күди чакәр
билкә киши укут бириб таврак укәр
 Бөркөт, ас күреп, юғарылыктан кыуып сағыр,
 Белекле кеше, өгөт биреп, тәбрик укыр (алыр).

йаләвар – ялбарыусы (илсе)

йәш ут куймәс
йаләвар улмәс

Йәш ут (үлән) көймәс,
Ялбарыусы (илсе) үлмәс.

йавишғу – йәбешке, йәмшегән (боярышник)
йибарлиғ касуркү – йофарлык капсығы

йибарлиғ касуркүдин йибар китсә йизи калир
Йофарлык капсығынан йофар китһә, есә калыр.

йишиклиғ – ышыклык
йабушғәк – йәбешкәк
йишилғән – йышылған
йиғилғән – йыйылған
йикилғән – йығылған
йирилкән – йырылған
йайилғән – йәйелгән
йабәкулак – ябалак

табуғ тәш йарәр
тәш баш йарәр
Табышсы -- таш ярыр,
Таш – баш ярыр.

йазмәс атим булмәс
йаңилмәс билкә булмәс
Язлыкмаҫ атыу булмаҫ,
Яңылышмаҫ белгес булмаҫ.

тавай мунуб куй ара йашмәс
Дөйә менеп, куй (һарык) араһында йәшенмәс.

күтлүгкә кушә йағәр
Котлоға куша яғыр.

тавар йиғиб сув акин аңди сакин
курум киби изишин күди йувәр
Тауар йыйып, һыу ағынынан һаклан --
Кором кеүек осороп, котон юйыр.

йум – йом
ян – ян (утта ян)

йалиңук маңкү тирилмәс
синкә кириб кирү йанмәс

Ялкынлык мәңгелеккә терелмәс (дөрләмәс),
Һүнеүгә кереп, кире янмас.

йанди аринч уфрағи
калди барү тиграғи
узи куйи уфрағи
алблар камуғ тиркашүр
Янды әрнеп йөрәге,
Килде бары тирәһе.
Йәне куйзы (калдырзы) йөрәген –
Алптар камап тиргәшер.

кәниғ кән билә йүмәс
Канды кан менән йыумаҫһың.

ағрук ағир ишиңни азнағукә йузурмә
ачруб үзүң ушәриб азнағуни тузурмә
Ауырыу-ауыр әшеңде башкаларға йөкмәтмә,
Асығып үзең, үшәнләнеп, башкаларзы туйзырма.

ундаб улуг табәрү таврағ калиб йукуркил
курҫак йилин бузун кур кандә тушар куди ил
Өдәп олоғ таптырһа, тәбрик кылып йүгер гел,
Корҫак (королок) йылында бөтәһен күр – кайза төшәр күзе илдең.

уртук булүб билишди
маник тавар сатишти
бистә билә йарашти
кизлаб тутәр тайими
Уртак булып белеште,
Минең тауарзы һатышты,
Биҫтә менән ярашты –
Көзләтеп тотар тайымды.

айдим аңар савулмә
кулбук узү йувулмә
йувғә сувин сувулмә
кабти маник кәйими
Әйттем уға: сәбәләһнмә,
Күбәләк йәндәй йығылма,
Йыуғы һыуына (йыуынтыкка) һыуланма –
Каптың (урланың) минең кәйемде (Кәй кәбиләһенән булған колумдо).

йикил – йығыл

йамал – ямал
йанул – яныл (үткерлән)
йунул – йуныл
йабин – ябын
йубан – йуан
йузун – йуын
йаран – яран
йиҗин – йыйын
йукун -- йөгөн, йөгөнөклә

йукнуб маңа имлади
кузум йашин йамлади
йағрим башин амлади
алкин буллуб ул качәр
 Йөгөнөп миңә ымланы,
 Күзем йәшен йәмләне,
 Јурыным башын имләне –
 Алғыр булып ул кисер (үлер).

йайин – йыйын
йарә -- яра, ярашлан

атә түни уғулкә йарәсә
атасин тиләмәс
 Ата туны уғылға яраһа,
 Атаһын теләмәс.

тунлә йуруб кундуз савнүр
кичикдә авланиб улғәзү савнүр
 Төндә йөрөп, көндөз һөйөнөр,
 Кеселектә (кесе йәштә) өйләнөп, олоғайғас һөйөнөр.

йашә -- йәшә

улуғни тиләр ман
таварин йуләр ман
тилакни буләр ман
йилким аңар убланур
 Олоно телермен,
 Тауарын йолормон,
 Теләген бүлермен –
 Йылкым уныкына әйләнде...

йалбир – елбер, елгәр

кабак йалбиради
Кэбэк елберэне (елгэрелде)

йувтур – йыуатыр
йабчур – йэбешер
йалвир – ялбыр
йамраш – емереш, болғаныш

кучнэр такэ сашилди
сағлик сурук кушулди
сүтлар камуғ йушулди
уғлак кузи йамрашүр
Кускар-тэкэ сәселде (таралды),
Һаулык-Һарык кушылды,
Һөтгэр камалып юшылды (йыйылды) –
Тэкэ-бэрәс болғанышыр...

йизлаш – есләш, ескәш

киши сүзлашү
йилки йизлашү
Кеше – һөйләшеп (таныша),
Йылкы – ескәшеп (таныша).

йарсик – ярсык
йиртил – йыртыл

атсә укин казкариб ким турәни йиғдачи
тәғиғ атиб уғрасә үзи куйи йиртилүр
Аһа уғын көсәнеп, кем торор йығылмайса –
Тауға атып укталһа, йәне-көйө йыртылыр.

йайкал – айкал
түб – төп
түб – туп
күб – күп
бүт – бөт
сүт – һөт
күч – көс

күч илдин кирсә турү туңдуктин чикәр
Көс алдан керһә, канун төндөктән сығар

бүз – буй
түр – түр
күр – кур (кымыз куры)
күр – коро, коро ер

кулән кудуҗкә тушсә
күр бакә айғыр булүр
Кулан козокка төшһә,
Коро ер бакаһы айғыр булыр.

бүз – бүз (һоро төс)
бүз – бүз (мамык тукыма)
бүз – боз

бүздан сүв тамар
Боззан һыу тамар.

биз – биз
түз – туз, тузан
түз – төз
туз – тоз
тиз – тез (тубык)
сүз – һүз
сиз – һез “частица обращения к старшему и уважаемому человеку в наречии Чикил, т.е. “вы”. К младшему обращаются “сан” (һин).
бүс – боҫ
бүш – буш
түш – түш
түш – төш вакыты
түш – төш (төш күреү)
тиш – теш
сиш – шеш
куш – куш

куркмиш кишикә куй баши куш курнүр
Курккан кешегә куй башы куш күренер.

киш – кеш
лиш – лыс (лыс-һыу)
түҗ – тыу (знамя)
сүв – һыу

сүв бирмәскә сүт бир
Һыу бирмәскә һөт бир.

бүк – бук
сик – сик кына, сак кына
күк – көй (мелодия)
күк – күк үлән (йәшел үлән)
күк – күк (небо)
күк йилки – күк үләндәге (тибендәге) йылкы

күклар камуғ тузулди
аврик изиш тизилди
сансиз узум узалди
калкил амул уйналим
 Көйзәр күмәге төзөлдө,
 Тәбрик итеш (тост туҗтактары) тежелде,
 Һинһез үзәгем өзөлдө --
 Килсе, әмәл, уйнайык!

күккә сузсә йүзкә тушүр
 Күккә һузһа (төкөрһә), йөзгә төшөр.

бил – бил
түл – тол
түл урәгут – тол орғасыһы (тол катын)
тил -- тел

ардам баши тил
 Артым башы – тел.

йавләк тиллиғ биқдан курү йалнүс түл йик
 Яуыз телле бәктән коро-яңғыз тол якшы.

чил – ел, елһенеү
сүл – һүл
сукут -- өйәңке ағасы

сукут сүлиңә
казиң кәсиңә
 Өйәңке – һүленә (күрә),
 Кайын – кәсенә (тузына күрә).

күл – кул, кол
күл – күл, диңгез
сим, симүз – һимез йән
күм – күм, күмәк (тулкын)

кулум куми кубсә кали тәмиғ итәр
курса ани билкә киши сүзкә бутәр
Күлем күмеп купһа (ташһа), каланы тамак (һыу тамағы) итәр,
Күрһә уны белгән кеше, һүзе бөтәр (һүзһез калыр).

түн – тун
түн – тын
чин – сын, ысын
син – һын (буй-һын)
син – син (кәбергә илтеү кәмәһе)
кин – кын
күн – күн
мүн – мөн
мүнкәр – ғәйепле
мун -- моң

йалиңук уғли мүнсуз булмәс
Ялсы уғлы мөнһөз (ғәйепһез) булмас.

куй – куй (осалы һарык)
куй – куйын
куй – койо
йүт – йот (аслык)
йәр – яр
йир – ер
йир – йыр
йүз – йөз

йүзкә күрмә
ардам тилә
Йөзөнә карама,
Артым телә.

йиз – езкурай, камыш
йук – юк
йүл – юл
йил – ел
йил – ен
йим – ем
йүн – тауис кош
сәб – һап

уғлан иши иш булмас

уғләк муңзи сәб булмас
Уғдан әше – әш булмаҫ,
Тәкәбәрәс мөгөзө һап булмаҫ.

кәб – кап

кәб – көп

калди асин аснайү
кәзкә тукал уснайу
кирди бузүн каснайу
кара булит кукрашур
Килде иҫен (ел) иҫенеп,
Киҫкен (һыуык буран) түтелеп, оsonoп,
Керзе (өйгә) бөтәһе касынып –
Кара болот күкрәшер.

бәр – бар

тәр – тар

тәр – тир

кәр – кар

тәз – таз

тәз ат тавәрчи булмәс
Таз ат табышсы булмаҫ.

кәз – каз

кәз, кәс – кәҫ, туз

кәзиң кәсиңә

Кайын – кәҫенә (тузына карап кыуаныр).

бәш – баш

куни барир кайикник
кузиндә азин баши йүк
Кыуылып барған кейектең
Күзендә үзенең башы юк (үз башы менән уйлар хәле юк).

тәш – таш

кәш – каш

бәғ – бағ, бакса

бәғ – бәй, бәйләм

тәғ – тау

тәг тәгкә кавушмәс
киши кишикә кавушүр
Тау тауға кауышмаç,
Кеше кешегә кауышыр.

сәг – һау
сав -- әйтем, мәкәл

билкә аран савларин алғил укут
азкү савиғ азләсә үзкә сиңәр
Белгес ирзең әйтемдәрен ал гел укып,
Изге әйтем изгелеге йәнгә һеңәр.

кәв – кыу (трут)
бәк – бәк, бей
нәк – крокодил
бәл – бал

барди саңә йәк утрү тутуб бәл
барчин казибан талү йувғә булуб кәл
Барзы һиңә оторо як тотоп бал,
Барсын (парча) кейенеп, тула-йыуғыс булып кал.

тәл – тал
сәл – һал
ам сәм – им-том
кәм – кам, камлаусы (шаман)
тән – таң
хән – хан
сән – һан
кән – кан

кәниғ кән бирлә йумәс
Канды кан менән йыумаç(һың).

бәй – бай
тәй – тай

танкур маник сәвими билкәләкә ай
тинар кали атитсә кисрак сини тәй
Таныт миңәң әйтемде билгелегә, әйт:
Тынар кала (шәһәр), ат итһә (акылға ултырһа) кысырык (мохтажлык)
һине, тайзы.

йәт – ят
йәз – яз (весна)

язин катиғләнсә кишин савнүр
Язын катыланһа (нығынһа), кышын һөйөнөр.

йәк – ек (дошман)

билмиш йәк билмәзүк кишидан ийик
Белемле дошман белемһез кешенән әйек (һауымлы, файзалы).

йәй – йәй

күз калики йәйин балкүлүк
Көз килере йәйзән билгеле.

йәй күркиңә инанмә
сувлар уза тайанмә
асизликин анунмә
тилдә чикәр азкү сүз
Йәй күркенә инанма,
Һыузар узымына таянма,
Иҫһезләнеп өнәнмә --
Телдән сығар изге һүз.

йүкүн – йоғон
кувүз – кыуаз (үс, кон)
кузрук – койрок
кувук – кыуык
тавуш – тауыш
тайиғ – тайғак
туяғ – тояк
куйуғ – куйы
куйуғ – койо
байиғ сүз – байык (дөрөҫ) һүз
тайак – таяк

тайак билә таймас
танук сүзун бутмәс
Таяк менән таймаҫ,
Танык (шаһит) һүзен бозмаҫ.

кайак – каймак

садрамиш улғун куйак
сармамиш сүттан кайак
 Һайраған, олоған көйә (моль)
 Һәрмәгән һөттән каймак.

майак – маяк (дөйә буғы – сүлдәге “маяк”)

тави бадук арсә
майаки йадук армәс
 Дөйә базык иһә (булһа),
 “Маяғы” ятык имәс (булмас).

кайик – кейек
туйин – туйын (жрец-кафыр)

бир туйин баши ағирсә
камуғ туйин баши ағримәс
 Бер туйын башы ауырығандан
 Күмәк туйын башы ауырымас.

кайә -- кая
куйә -- көйә (моль)
йанә -- йәнә

кайәс – каялас (каялы). “Название страны Тухси (Туксабасы-Үсәргән. – Й.С.) и Чикил (Сик-ил. – Й.С.). В ней три крепости: одна называется Сәблиғ кайәс (Һаплыкая, Башкортостандың Йәнсура районында Һаплаяк йылғаһы бар, Әселегә коя. – Й.С.), вторая – Уруң кайәс (Үргекая. – Й.С.), третья – Карә кайәс (Каракая, ғәрәп географтарынан билдәле. – Й.С.)”.

куйаш – Кояш
айәғ – Ай-аға (титул)

кузғил маңә акилик
булсун маңә айағә
изғил мани тукишкә
йувкил маңә уләға
 Куй гел миңә игелек
 Булһын миңә титул Ай-аға.
 Изгелә мине тукмашка (һуғышға),
 Юлыктыр мине ульяға.

кайдә -- кайза
куйкә -- койка
куймә -- койма, коймак
туриғә -- турғай

куликә -- күләгә
йуриғә -- юрға
тайғән – тойғон (эт)

тайғән йукуркун тилкү савмәс
Тойғон йүгереген төлкө һөймәс.

каймач – кайылған
каймач бүрк -- камсат бүрек
кайғик – кайык, кәмә
байрам – байрам
тукимак – тукымак, тукмак
йабитак – яйзак
сандувач – һандуғас
булғайук – болғаныс, болғансык
буйундурук – бойондорок, муйыңдырык (үгез камыты)
бир – бир
түр – тор
тир – тир (йыйна)
сүр – һур
түғ – тыу

ағди кизил батрәк
туғди кара тубрәк
йатшу калиб уғрәк
тукшиб анин кичтимиз

Аузы кызыл байрак,
Туззы кара тупрак,
Етеште килеп Уғрак,
Төкөшөп, унан кистек (киттек) без.

түк – төй
сүк – һүк
тән – тан (әйткән һүзендән кайт)
буйур – бөйөр
бакир – бакыр
тәтур – татыр
күттур – көттөр
кайиш – кайыш (эт кайшы, әрһез)

налук аңар билиштим
кучшуб таки кавуштум
тузунликин кайиштим

алкти маник йәйими

Нилектер уға белеш белдым,
Косошоп тағы кауыштым,
Түземлеләнеп кайышландым?! –
Алды минең йәнемде.

кайнәр укуз кичик сиз булмәс

Кайнар (кайнап аккан) йылға кисеүһез булмаҫ.

сайраш – һайраш

йарук йулзуз туғардә узну калиб бакарман

сәтүлайү сайрашиб татлиғ үнун куш үтәр

Якты йондоз тыуар вакытта үзеңде килеп бағырмын,
Сутылдашып һайрашып татлы өнөн кош үтәр.

билал – биләл

биләзүк – беләзек

хумәрүлән – комарлан

карәкул – карауыл

бү – быу (һыу быуы – боҫ)

бү – был

би – бейә

тү – төк

сү – һуғышсы

утәгкә убкаләб сүкә сүзләмәдук

Үткәнгә үпкәләп, һуғышсыға һөйләмәнек.

сү калди йир йабә

карәр кар ... табә

кәчти аңар алб айә

увут булүб ул йәшәр

Ғәскәр килде ер ябып,

Карар кар ... табан.

Касты унан алп Ая –

Оят булып ул йәшәр.

йә -- йәйә, ян

курмиш кириш тукулмәс

укрукун тәғ акилмәс

Королған кереш төйнәлмәс,

Короклаузан тау әйелмәс.

туби – түбәләүсе, көслә ел

калин булутуғ туби сурәр
караңкү ишиғ урунч ачар

Калын болотто көслә ел һөрәр,
Караңғы эште оронос (подкуп) асыр.

кубә -- коба төс
качи – кәзә
качә -- кисә, төн

качә түруб йурир ардим
карә кизил бури курдум
катиғ йәни курә курдум
кайә күруб бакү ағди

Кисен тороп йөрәр инем,
Кара-кызыл бүре күрзем.
Каты янды кирә корзом --
Каялай күреп, бакыйға аузы (үлде).

начә -- нисә
дадә -- дәдә (Оғуз һөйләшендә)
бури – бүре

бури кушнисин йимәс
Бүре күршеһен еймәс (ашамас).

бури – бура
турү – туры (йола, канун)

ил калир турү калмәс
Ил калыр – йолаһы калмас.

тари – тире
карә -- кара төс

бирмиш саник бил йалңук табар каринкә
калмиш тавәр азинник кирсә карә урункә

Биргәнең һинең, бел, яланыу табыр карынға,
Калған тауарың азыныр (таралыр), керһәң кара урынға (кәбергә).

кари – карый, карт

кури кури – карагура
кази – казы
кузи – бәрәс
киши – кеше
тавә -- дөйә
куви – купшык, көпшәк

куви ар кудуҗкә кирсә йил алир
Купшык ир козокка керһә, ел алыр.

бакә -- бака
букә -- буға, бүгәй
таки – тағы
бүкә -- быуғы, быуар йылан

йити башлиҗ йил бүкә
Ете башлы йылан-быуға

букү – бөйөк

билкини ирдадим
букүни узурдум
узумни азирдим
йалғил атим йазлинүр
Белгәнде ирләнем,
Бөйөктө уззырзым,
Үземде аззырзым –
Елгән атым язлығыр.

такә -- тәкә
йи – йөй
балү балү – бәллү-бәллү
тулү -- тулы
тули – түле (боз түле – бозборсак)
кулә -- кола төс
кали -- әгәр

калсә кали катиҗлик ар тартайү саринкил
узлук ишин билиб тур анча аңар таринкил
Килһә әгәр катылык, ир тартканға һарын гел.
Вақыт әшен белеп тор, шунса уға тарын гел.

тамү – тамук

тамү кабиғин ачар тавәр
Тамук капкаһын асар тауар.

ками – кәмә (Оғуз, Кыпсак һөйләшәндә)
кими – кәмә

кими ичрә улдуруб
илә сувин качтимиз
уйғур табә башланиб
миңдак илин ачтимиз
 Кәмә әсенә ултырып,
 Илә һыуын кистек без,
 Уйғыр түбәһе башланып,
 Меңлек (меңдәр, мең башкорттары) илен астык без.

намә -- нимә?
кайү – кайһы
кани – кайза?

куниник кулинә такү йағи
 Көндәшлек киләндәр – төкөшкән дошман.

мунү – менә, бына
кәчә -- кәсә
үнү – уны
мүнү – быны
кәни – кәнә (кайза)
лийү – лай (лай-балсык)
үхи -- өкө
чигәй – сығай, сиған (ярлы)

кунул кимник булсә кали йүк чигай
килсә күчун булмас ани тук бай
 Күңеле кемдең булһа қалған – (ул) юкһыл-сиған,
 Кулланһа ла көсөң, булмақ унан тук, бай.

турнә -- торна
бухтәй – моксай
кунчуй – көнсә, көндәш катын
буғдәй – бойзай

буғдәй кутиндә саркич сувәлүр
 Бойзай катында әрем һыу алыр (һуғарылыр).

курдәй – пеликан

курдәй куғу андә учуб йумғин үтәр
кузғун таңән сайраб анин үни бүтәр
Курдай-куғыу унда осоп йомошон үтәр,
Козғон таңдан һайрац, уның өнө бөтәр.

кумшуй – камшай (талпан)
бурғуй – борғой, борғо
чирғуй – сирғый
чирғуй – һырғы
карғуй – карғый, курғай (маяк)
таригчи – тарысы (игенсе)
суруғчи – һораусы
букурчи – бөкөрсө (һука)
каслинчү – кеҫәртке
турумтай – торомтай
тай – тай
туй – той
туй – туй
тий – тый
суй – һуй

бир тилкү тарисин икилә суймәс
Бер төлкө тиреһен икеләй һуймаҫ (тунамаҫ).

казаш тимиш каймәдк казин тимиш каймиш
Карындаш, тиһәң – кайырылмай, кәйнеш, тиһәң – кайырыла.

Бардиң налук аймадиң
Кирү куруб каймадиң
Куңул барү йаймадиң
Булдуң аринч булмағу
Барзың – ниңә әйтмәнең,
Кире кереп, кыйманың?
Күңелеңдә барын йәймәнең –
Булдың әрнеү булдышы...

карә түнәк качурсәдим
Ағир үни учурсәдим
Йатиканик качурсәдим
Сакиш ичрә кунум туғди
Кара төндө кисерзем,
Ауыр өндө осорзом,

Етегәнде күсерзем –
Һағыш әсендә Көнөм тыузы.

утә -- ута
утә -- үтә

булсә кимник алтун кумуш авла итәр
андә булудь таңрикарү табгин үтәр
Булһа кемдең алтын-көмөшө -- аулы (ауланған) итәр,
Унда (тамукта) булып, Тәңрегә табыныу үтәр.

уши -- өшөй
уки – укый
уки – укшый
икә -- игә
улә -- өләш
улә -- элә
ули – олой

йазидә бури улисә
авдә ит бағри тартишур
Ясыла (яланда) бүре олоһа,
Өйзә эт бәғере тартышыр.

ули – һууланыу, күшегеү

казук лук улимәс
кувачлик курымәс
Кейемле – күшекмәс,
Йүгәнле – киреләнмәс.

унә -- өнә
инә -- инлә, ин һал

киши ати тириклә татир
Кеше итте (үзе) тере сағында татыр.

сучи – сөсө
кучә -- көсә

узик мани кучәйур
тун кун туруб йиғлайү
курди кузум тавракин
йурти калиб ағлайу

Үзәгем (йәнем) мине көсәйзер –
Төн-көн тороп илайым.
Күрзе күзем тупрағын –
Йорто калып аунауын...

качи – кашый
бузи – бейей

күртгә бузик билмәс йирим тәр тир
Кортка, бейей белмәһә, ерем тар, тир.

йизи – есе, йөзәү
тарә -- тара
тар – тар

арслан карисә сичгән утин күзәзур
Арыслан картайна, сыскан өңөн күзәтер (аңдыр).

саси – һасы
мүш, мүши – бесәй

улдачи сичгән мүш ташакин кашир
Үләһе сыскан бесәй ташағын кашыр.

сүлә -- һуғыш
кали – калкып, калкынып

йағиң табә титрү бакиб буқдаң билә
уғраб качән кали калсә саңә каршу сүлә
Дошманыңа табан тура бағып, бысағыңды беләүлә (кайра),
Үкереп қасан қалкынып қилһә һиңә, қаршы һуғыш.

камади – камашты

атаси анаси ачиғ алмилә йисә
уғли кизи тиши камәр
Атаһы-анаһы әсе алма ейһә (ашаһа),
Уғлы-қызының теше камашыр.

синә -- һына

киш йәйғарү сувланүр
ар ат маник таврайүр
икләр йамә саврайүр

ат йин таки бакрашүр
Кыш йәйерәп һыуланыр,
Ир, ат менеп, тарбайыр.
Ыйыктар (ауырыузар) йәнә һауығыр,
Ат-йән (мал-тыуар) тағы бакрышыр.

сатғә -- сатлан, саталан

ажун тунн куңдузи йилкин качәр
кимни кали сатғәсә күчин кавәр
Заман төнө-көндөзө елөп-касыр,
Кемде, калкып, сатлаһа – көсөн кабыр.

курди мани амлайү
бақди маңә имлайү
калдим куңул тумлийү
кадғү мани турғурүр
Күрзе (караны) мине ымлап,
Бакты миңә имләп.
Калдым күңел тулышып –
Кайғы мине тураклар...

самлә -- сәмлә
санлә -- һанла
йастә -- яста

билкә букү йунчиди
ажун ани танчади
ардам ати тинчиди
йаркә такиб суртулүр
Белем бөркөп йонсоно,
Заман уны тансыны (сәпәне),
Артым аты тынсыны –
Ергә төкөлөп һөрнөгөр.

йакәдәки йалғәғәли алиқдәки ичғинүр
Якалағын ялағандың кулындағыһы ыскыныр.

йилкин булүб бардуки куңлум аңәр бағлайү
калдим аринч кадғүкә йшим узү йиғлайү
Елкенсәк булып (килеп) киткәстен, күңелемде уға бәйләнем,
Калдым әрнеүле кайғыға – йәшем түгөп илайым...

чуғилә -- сүгәлә

шағилә, жағилә -- шаула

катун сини чуғиләди
таңут бәкин йағиләди
кани акиб жағиләди
буйун сувин кизил сағди
Катын-кытай һағаланы –
Таңут бәген яғаланы (яуланы).
Каны ағып шауланы –
Буйын һыуына кызыл һаузы.

йубилә -- йүпәләү, алдау

таңут хәни йубиләди
улум бирлә түбүләди
казашләри табәләди
улум күруб йузи ағди
Таңут ханы йүпәләне,
Үлем менән түбәләне,
Корзаштары табаланы (таланы) –
Үлем күреп йөзтүбән аузы...

сатиғсә -- һатыуса

әвин баркин сатиғсәди
йулуғ бириб йариғсәди
тирик арсә туруғсәди
аңар сакинч куни туғди
Өйөн-барыһын һатыулашты,
Йолок (выкуп) биреп яраклашты,
Тере калырға тырышты –
Уға һағыныс (һағыш) көнә тыузы...

кунуклә -- кунакла

йағи бақдин узукләди
куруб суни азукләди
улум ани кунукләди
ағиз ичрә ағу сағди
Дошман бәктән уззырзы,
Күреп шуны, аякланы.
Үлем уны кунакланы –
Ауызы әсенә ағыу һаузы...

таң – тиң

таңсиздә такирмән турғурсә

йараксиздә йәр барир

Тиңһеззә (тейешһез ерзә) тирмән торғозһа,

Яракһызза (көтмәгәндә) ер бәрер.

таң – таң калыу

таң – таң

таң атә йурталим

бузруч канин ирталим

йасмил бакин урталим

амди йикит йавилсүн

Таң ата йөрөрбөз,

Бәзрүш канын иретербөз (койорбоз),

Йәсмил бәген үртәрбөз –

Барса егет йыйылһын.

киң – киң

киң түн убрәмәс

каңашлик билик артәмәс

Киң тун изрәмәс,

Кәңәшле белем арытмас.

маң – миң

бириң маңә сүзкийә

маңлик карә тузкийә

йалвин тутәр кузкийә

муңум маник билиңә

Бирсе миңә һүзкәйең,

Миңде кара (кара миңде) төскәйең,

Ялкын тотар (төтәр?) күзкәйең –

Моңомдо минең белһәңсе!

аркә муң такир

тәғ саңириңә йил такир

Иргә моң тейер,

Тау сағылына ел тейер.

миң – мең

бирин бирин миң булур
тамә тамә кул булур
 Берәм-берәм – мең булыр,
 Тама-тама – күл булыр.

наң – нәмә?
наң – нәмә (әйбер, байлык)

булмиш наңик савар сан
акрун аңар савинкил
бармиш наңик сакинмә
азрәк аңар укуңил
 Булмыш нәмәңде һөйәр һин,
 Акрын уға һөйөн гел.
 Бармыш (киткән) нәмәңде һағынма,
 Азырак шуға үкен гел.

йуң – йөн
йиң – ең
саңир – сағыл
сиңир – һеңер
таңиз – диңгез
туңуз – дуңғыз
куңуз – куңыз, куңғыз
муңуз – мөгөз

сускән үзкә таңри муңуз бирмәс
 Һөзгән үгезгә Тәңре мөгөз бирмәс.

суңиш – һөңөш, һөңгөләшеү
сиңук – һынык
сиңил – һеңел, һеңле
куңул – күңел

күздан йарисә
куңулдан йамә йирәр
 Күззән йырағайһа,
 Күңелдән йәме ерләнер (китер).

сиңак – сыйнак (серәкәй)

сандә кубар чазанләр
кузғү сиңак йиланлар
дук миң куйү туманләр

кузрук тикиб йукрушур
 Һиндә кубар саяндар,
 Кузғыр серәкәй, йыландар –
 Дәү мең кубып, ун меңдәр
 Койрок текәләтеп йүгерешер.

суңук – һөйәк

азкү ар суңуки арир ати калир
 Изге ир һөйәге арыр, аты (исеме) калыр.

туңү – туңколак (һаңғырау)
туңә -- юлбарыҫ
казиң – кайын

казиң кашиңә сукут сүлиңә
 Кайын – кайызына, өйәңке – һүленә.

тариң – тәрән
калиң – калым

калиң бирсә киз алир
карәк булсә киз алир
 Калым бирһә -- кыз алыр,
 (Кәбергә) керәк булһа – кизеү алыр.

бирдим саңә калиң
амди муни алиң
амкәк маник билиң
уғрәр туңур барғали
 Бирзем һиңә калым,
 Инде мыны алың.
 Имгәкләнеүемде минең белең –
 Үкеререм (дарманым) тыныр, (яныңа) барғылап.

йалиң – яланғас
йалиң – ялан

укуш савинч булсә катиғ ухсунүр
 Ығышлығы һөйөнәс булһа, каты укшыныр.

маңдә булнур савинч ути казғү атәр
карши куруб сағдич ани учмак атәр
 Миңдә булыныр һөйөнәс уты – кайғыны атыр,

Каршы күрөп һағышты, уны ожмах итер.

сакинч – һағыныс
каринчә -- каранса (кырмыска)
йаңән – фил

туйин табуғ сәк таңри сафинч сиз
Кафыр табынһа, Тәңре һөйөнөсчөз.

тун кун табун таңрикә буйнамағил
куркуб аңар айманү уйнамағил
Төн-көн табын Тәңрегә -- буйлама гел,
Куркып унан айманһыз, уйнама гел.

маңкү – мәңге

туғуб таки калмади маңкү аран
ажун куни йулдузи тутчи туғәр
Тыуып, тағы калманы мәңге ирзәр,
Заман Көнө, йондозо (һаман) яктылык түгәр.

йаңкү – яңғырау, шаңдау

йазмас атим йағмур
йаңилмәс билкә йаңкү
Язлыкмаç атым – ямғыр,
Яңылышмаç билге – яңғырау (шаңдау).

йаңкә -- еңгә
кучңар – кускар (һарык тәкәһе)
ашич – ашнак, казан

ики кучңәр баши
бир ашичтә бишмәс
Ике тәкә башы
Бер ашнакта бешмәç.

каңдаш – кандаш (туған)

каңдаш күмә урүр
укдаш урү тартәр
Кандаш күмеп ороп,
Укташ үргә тартыр.

тирңак – тырнак
калңук – кауык
туңдук – тынлык
куңлак – күлмәк
ялңүс – яңғыз

ялңүс кәз утмәс
Яңғыз каз каңкылдамас.

йалңук -- Өзәм пәйғәмбәр

йалңук уғли йүкәзүр
азкү ати калир
Өзәм уғлы юғалыр,
Изге аты (исеме) калыр.

йалңук -- әзәм балалары

йағи арур йалңукник наңи тавәр
билик ари йағисин нәлик савәр
Дошман урыр әзәмдәр нәмә (байлык) табыр,
Белем ире дошманын ниңә һөйөр?

йалңук – ялсы
йаңдук – яңылыш
табчаң – топчан
калкаң – калкан
казғанч – казаныш
қуркунч – қуркыныс
қуңрағу – қыңғырау
қараңғү – қараңғы
йаң – ең (победи)
таңаш – тиңдәш

маник билә кайнашди
билки маңә таңашди
аран билә сунушди
алблар башин ул йүвар
Минең менән кәңәште,
Белеме миңә тиңләште,
Ирзәр менән һөңгөләште –
Алптар башын ул юяр.

туңул – төңөл

тиңлаш – тыңлаш
таңлаш – таңлаш, таң кал
маңраш -- алыш

урди булит иңрашү
акти акин муңрашү
калди будун таңлашү
кукрар таки маңрашур
 Орзо болот иңрәшеп,
 Акты ағын мөңрәшеп,
 Калды бөтөнөһө таңлашып –
 Күкрәр тағы, алышыр.

муңаш – менгәш
сундә -- эзәрлекләү
маңдә -- мөнтә

узү бариб сундади
такрә туруб аңдиди
сачин карә маңдәди
арзү лайү ар авәр
 Үзе барып эзәрлекләне,
 Тирәһендә тороп аңдыны,
 Сәсен-караһын мөнтәне –
 Өрһезләнеп ир ауыр...

маңрә -- кыскыр
муңрә -- мөңрә
тиңлә -- тыңла
саңлә -- саңла (сысып кит)
маңилә -- мейе ашау, ләззәтләнеү

ани йитиб сунүләди
башин йаңдрү йаңиләди
аран байуб маңиләди
аник албин карә буғди
 Уны етеп һөңгөләне,
 Башын, яндырып, яңыланы.
 Ирзәр, байып, мейеһен ашаны –
 Уның албын кара (гүр) быузы.

алин арслан тутәр
кучин сичгән тутмәс
 Алғыр арыслан тотор,

Көслө сыскан да тотмас.

сандруш – һайраш

сабанда сандруш булсә
уруткүндә иртәш булмәс
Һабанда һайраш булһа,
Уратканда (ырзында) ирешеү булмаҫ.

бурсмук – бурсык
килдрук – кылсык
курклик – куркаклык
турткил – дүрткел

кари укуз балдукә куркмәс
Карт үгез балтанан куркмаҫ.

куркмә аңар утрү туруб такрә йурә
кабсә аник албағутин андан турә
Куркма унан, оторо тороп тирәләй йөрө,
Капһа, уның алптарын шуңда тура.

кирк – кырк
силк – һелк
тирскәк – терсәк

сүв курмәкинчә арук тартмә
Һыу күрмәйенсә итек тартма (сисмә).

карт – кирт
аларт – аларт
амурт – һыуыт

тусун мунуб сакиртсун
асизликин амуртсун
иткә кайик кайтартсун
тутмиш сәни умналим
Төсөн (якшы атын) менеп һикертһен,
Эселеген һыуытһын,
Эттән кейек кайтартһын –
Тотмош һаны имләнем.

кабарт – кабарт
йадрик – ялтырак

йарскү – ярғанат
йумуртға -- йомортка
сүз – һөз (төкөр)

күккә сүзсә йүзкә тушүр
Күккә һөзһә (төкөрһә), йөзгә төшөр.

сиз – һей
күз – куй

уғлум саңә кузурман ардам укут хүмәрү
билкә арик булуб сан баккил аниң табәрү
Уғлым, һиңә куям артым, кот-комарыу,
Белекле ир булып һин, бак кыл (үҫтер) шуның табышын.

кәз – кей
сәлчи – һалсы, һалмасы (ашнаксы)
калдурғә түн – кыптыр тун
инанч – инаныс

Хәйерле булырына инаныс баглап, һүзлектәге төрки һүззәрзең байтағын, ә әзәби өлгөләрзең бөтәһен дә бөгөнгө башкорт укыусыһына йәтешләтеп күсерзем, бөйөк баба китабын тулайым ғәрәпсәнән башкортсаға аузарыузы арзаклы ғалимдарыбызға калдырам.

Йыһат Солтанов

31.12.2011